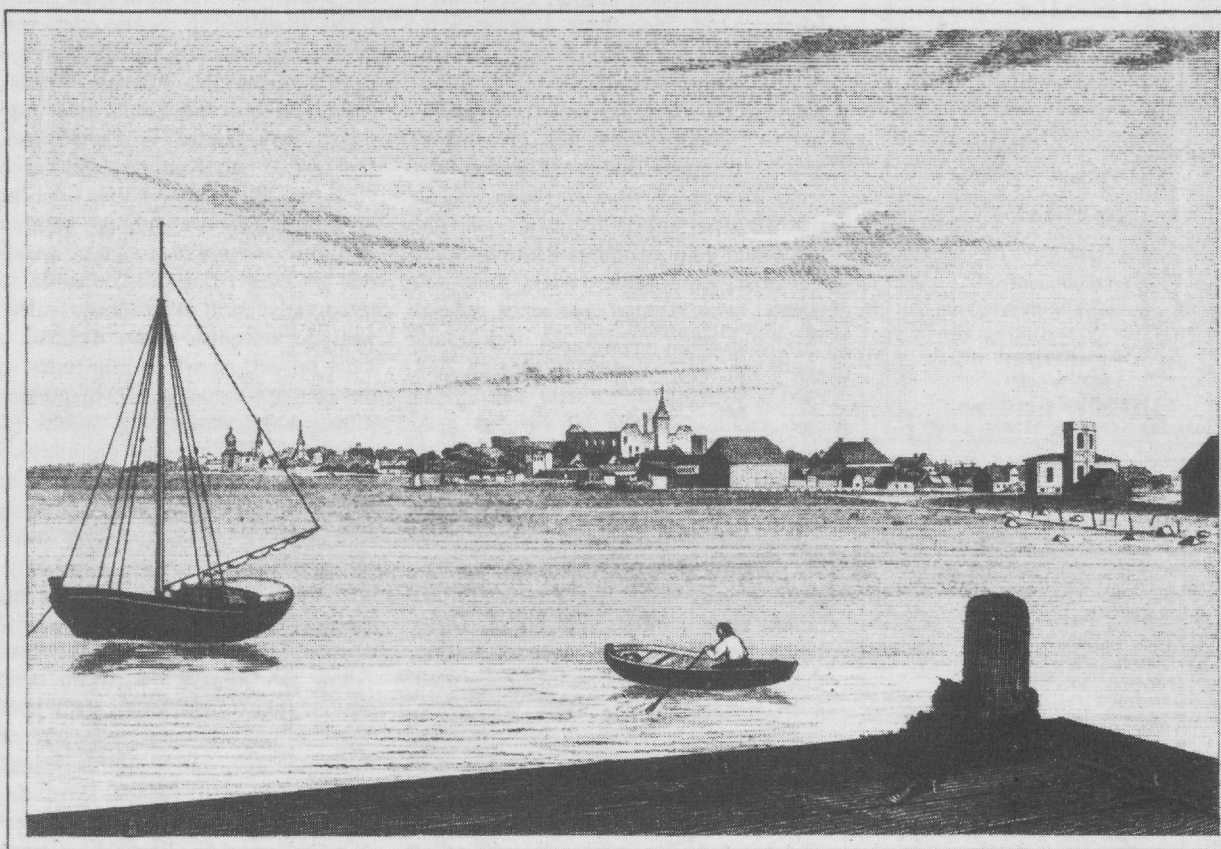

KUSTBON

FÖRBINDELSLÄNK
FÖR
ESTLANDS SVENSKAR

NR 4 ÅRGÅNG 42
DECEMBER 1985

God Helg!

Nieder der Hälter gen. v. H. Schlichting

Lith. v. Druck der Hof. Steindr. u. Buchdr.

Hapsal.

Hapsal. Litografi av H Schlichting, använd som brevhuvud av Carl Russwurm.

Foto Kungl Biblioteket

Edvin Lagman

Tro och sed i helg och söcken

Förbindelselänk för
Estlands svenskar

Utgiven av kulturföreningen
SVENSKA ODLINGENS
VÄNNER

Redaktör: *Edvin Lagman*
Redaktionssekreterare:

Hugo Mickelin

Ansvarig utgivare: *Thomas Lorentz*
I redaktionen: *Tomas Dreijer*

Göran Treiberg

Red. och exp. Vikingagatan 25 1/2 tr ned

113 42 Stockholm

Tel. 32 48 78

Kustbons & SOV:s postgiro
35 13 11-6

1985 utkommer Kustbon med
fyra nummer

Prenumerationspris 75 kr
Dödsannonser 100 kronor

Övrig annonsering:

1/1 500:— 1/2 300:—

1/4 150:— 1/8 100:—

ISSN 0345-6706

Östgöta
Correspondenten
Linköping

ÖPPETTIDER
i SOV:s och

KUSTBONS expedition

måndag—torsdag 09.00—14.00

Estlandssvenskarnas liv och vandel hade en fast förankring i religionen. Till en viss del hade detta säkerligen sin grund i att kyrkans förkunnelse var den enda — eller i varje fall den starkaste — utifrån kommande påverkan på människornas själsliga liv. Trots betydande skiftningar i förkunnelsen och trots stora variationer i formen för dess framförande levde vissa gemensamma i kristendomen fotade grundsatser kvar i samhället med stor seghet. Det gällde i första hand moraliska livsprinciper, som ärlighet och arbetsamhet. Nya riktningar underbläste emellertid även negativa företeelser, såsom ofördragsamhet mot oliktankande och mot gamla kulturyttringar. Bilden skiftade från trakt till trakt. I vissa områden fick de nya lärorna aldrig fotfäste, och där levde den gamla folkliga kulturen kvar i firandet av högtider, i lek, dans och sång. Överallt satte emellertid religionen sin prägel på seder och bruk under söndagar och helgdagar, på sina håll med kvardröjande rituella handlingar som kunde förefalla att vara av hedniskt ursprung, särskilt vid firandet av jul och nyår.

En skarp gräns drogs mellan vardag och vilodag. På lördagen slutade arbetet tidigare, och veckans mödor sköljdes bort genom det obligatoriska bastubadet, såväl sommar som vinter. Detta bad hade nästan något av rituell karaktär, det var inte bara en kroppslig utan även en själslig rening. Dess fysiska verkan markerade också mycket påtagligt gränsen mellan veckans möda och den väntande söndagens vila.

Lördagen slutade oftast med kvällsbön i skolan eller missionshuset — eller kanske i kapellet eller kyrkan, om de låg inom gånghåll. Ungdomen var på tjugo- och trettioalet som regel inte religiöst engagerad, annat än när väckelserörelser drog fram, men många var ändå med, särskilt när främmande predikanter uppträdde.

Även söndagsgudstjänst firades naturligtvis, såväl i kyrkor och kapell som i missionshus och skolhus. Ekumeniken var ännu ett relativt okänt begrepp, och ofta var en skarp gräns dragen mellan kyrkliga och frikyrkliga. Präster sökte dock stundom överbrygga klyftan genom att anordna möten i de frikyrkligas lokaler.

Söndagen var vilodag. Man höll mycket noga på vilodagens helgd.

Arbete på åker och äng var praktiskt taget otänkbart. Händet det att någon ogudaktig ansåg sina sysslor vara så brådskande att han gav sig till att köra in säd eller lägga ut fiskredskap en söndagskväll, så möttes detta med undran och ovilja.

De stora helgerna ägnades fler dagar än vad som är brukligt nu. Julen stod där främst; det var ju också kyrkoårets första stora högtid. Förberedelserna låg nästan helt på det religiösa planet, inte på det materiella. Adventet fanns naturligtvis, men det kunde inte uppvisa några ljuskaskader i vintermörkret, så som det är nu. I gammal tid förekom vissa handlingar med rötter i det längst förgångna, då man tydligt kände hur god och ond makt stod mot varandra och då man trodde att de onda makterna var särskilt aktiva inför frälsarens väntade ankomst. Först dagarna närmast jul och på själva julaftonen gjordes de stora materiella förberedelserna: julbrygd, korvstopning, julbak. Granen höggs och togs in på julaftonen. Bastubadet började för familjens manliga medlemmar redan före gryningen, medan kvinnorna bakade, stökade och städade i stugan. Julgås förekom, om än i mycket skämtsamt form. De yngsta var dock så rädda för gåsens näbb, att de med viss tveksamhet gick till bastun.

Jag har tidigare i Kustbon berättat om hur julaftonen firades i min hemby, med samling för söndagsskolbarnen i skolhuset och med julaftonsmåltid i hemmet. Helgen varade i tre dagar. Fjärdedag jul var "halv" helg, det var en mjuk övergång till vardagens bestyr.

Nyår och trettondag kom vanligen att förflyta i skuggan av julen, även om nyårsaftonen präglades av gamla sedvänjor, som t ex blystöping för att se in i framtiden.

Påskan var undrens högtid. Passionsveckan och dess upplösning i påskdagsundret fick också sin prägel av ljusets återkomst. Man firade gudstjänst, man åt påskägg och umgicks. Så stundade pingsten, björkarnas och *änge-blomnas* (majvornas) tid, den helige andens helg. Och slutligen midsommaren, med de flammande eldarna i gläntor och fällen, på backar och uddar, där sommarnatten skimrade i havet.

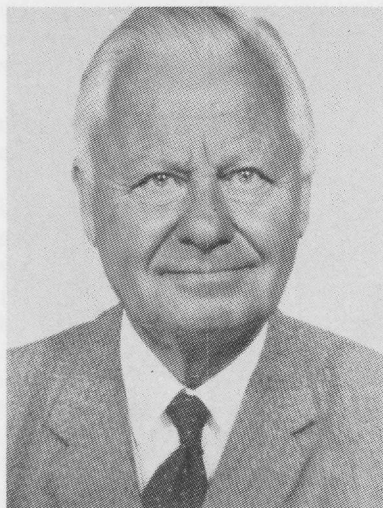
Innehåll

Tro och sed i helg och söcken av <i>Edvin Lagman</i>	2
Till Gerhard Hafström. Minnesord av <i>Edvin Lagman</i>	3
Långvarig stretan i uppförsbacke av <i>Viktor Aman</i>	4
Gerhard Hafström och åter- invandringen av <i>Elmar Nyman</i>	6
Om äldre tiders julfirande av <i>Johan Nymann</i>	9
"Betlehem helt nära är" av <i>Sigfrid Hoas</i>	11
Ätt bårs koildsben av <i>Elmar Nyman</i>	12
En kort levnadsteckning ur minnets album av <i>Johan Gärström</i>	13
En väckelserörelse . . . del II av <i>Jörgen Hedman</i>	16
Ölbryggnings på Ormsö av <i>Johan Engdahl</i>	17
Första året för Svenska Odlingens nya generation, SONG av <i>Inger Nemeth</i>	18
Meddelanden och notiser	19
Strövvägar på Ormsö av <i>Ants Varblane</i>	21
Agnes Hermansson 80 år av <i>Thomas Lorentz</i>	22
Ingrid Mihkelson till minne av <i>Alma-Christina, Ingeborg och Maria</i>	23
"Dag för dag" av <i>Lydia Pöhl</i>	23
Ett konfirmandfotografi (från <i>Hugo Mickelin</i>)	24
Förr och nu (två fotografier från <i>Evald Strömquist</i>)	25
Familjenytt	25
Födelsedagar	27

Edvin Lagman

Till Gerhard Hafström

Minnesord

Trettioalet var i estlandssvenskarnas historia utvecklingens och de stora framtidsplanernas årtionde. Mycket förverkligades under dessa år. Svenska gymnasiet i Hapsal öppnades, idrottsrörelsen föddes och nådde vackra höjder, skolväsendet byggdes ut och lärarutbildningen förbättrades och fördjupades genom att estlandssvenskar besökte seminarier i Sverige och Svensk-Finland. Birkas folkhög- och lantmannaskola, som redan hade verkat i ett årtionde, fick genom allt detta nya impulser för en verksamhet som nådde ut till de spridda estlandssvenska bosättningsområdena genom de ungdomar som bevistat skolans kurser.

Det svenska gymnasiet i Hapsal, som 1936 utsände sina första abiturienter, hade en viktig uppgift i framtidsplaneringen. Genom detta gick vägen till högre utbildning, vid universitetet och högskolor. Tanken var att estlandssvenskarna skulle bli kulturellt självförsörjande, då de ur sina egna led kunde rekrytera läkare, lärare för den högre utbildningen, präster o s v. Givetvis planerades också för högre materiell välfärd, där Birkas folkhögskola gjorde sin insats.

Allt detta skedde inte av sig självt. Bakom skeendet fanns ordnande händer. Estlandssvenskarna var, väl främst av materiella orsaker, ännu inte själva i stånd att åstadkomma allt och förverkliga planerna. Förbindelserna med Sverige spelade en avgörande roll. Det var Stockholmsavdelningen av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i ut-

landet som fick handlägga de estlandssvenska ärendena. Gerhard Hafström blev på 30-talet styrelsemedlem i denna Stockholmsavdelning och kom som sådan att tillsammans med riksantikvarien Sigurd Curman åren 1935—1939 besöka de estlandssvenska högre skolorna. Under dessa år gav han sig också tid att på cykel genomströva svenskbygderna. Därvid och vid besök i Reval stiftade han bekantskap med estlandssvenska lärare och de ledande estlandssvenskarna i huvudstaden, Mathias Westerblom och Anders Lindkvist.

För Gerhard Hafström, som redan tidigare hade fattat ett livligt intresse för de nordiska frågorna, var detta ett stimulerande arbetsfält. Han förstod och rördes av estlandssvenskarnas romantiska kärlek till svenskheten, och han omfattade med djupt intresse folkgruppens historia, som på ett stimulerande sätt tangerade hans eget forskningsfält, den svenska vikingatida rättshistorien, varifrån han hämtade ämnet för sin senare publicerade gradualavhandling *Ledung och marklandsindelning*.

Gerhard Hafström var emellertid inte någon romantiker, utan en nyktert analyserande och realistiskt tänkande forskare och planerare. Bakom den riks-svenska verksamheten till estlandssvenskarnas fromma finns Gerhard Hafströms skarpa analys och säkra bedömning. Hans arbete bars upp av en verklig kärlek till uppgiften och av en djupt känd sympati för denna lilla, tidigare glömda svenska folkgrupp. Strävan att hjälpa och skapa drägliga och rättvisa förhållanden för glömda och åsidosatta etniska grupper går för övrigt som en röd tråd genom hans levnad och verksamhet.

Med året 1939 förändrades situationen i ett slag. Kriget och ockupationen av de små baltiska staterna reste murar mellan Sverige och estlandssvenskarna. Men vi var inte glömda. Vintern 1942, mitt under tysk ockupation, anlände plötsligt en regeringsdelegation från Sverige för att orientera sig om estlandssvenskarnas situation. I denna delegation ingick Gerhard Hafström jämte bl a James Dickson. Det var en i mångt avseende synnerligen äventyrlig resa, där medlemmarna i delegationen måste uppbåda all sin diplomatiska

skicklighet för att inte bli utnyttjade som brickor i ett politiskt spel.

Så en dag under denna resa kom Gerhard Hafström till Hapsal, där jag då var lärare vid de klasser som fanns kvar av Svenska gymnasiet. I min lilla kalla hyreslya satt vi på min sängkant och talade om allvarliga ting, de allvarligaste av alla just då: estlandssvenskarnas framtid och utsikterna för oss att kunna repatrieras till Sverige. Gerhard Hafström kunde försäkra att vi inte var glömda och att extraordinära åtgärder var planerade från Sveriges sida, om vi råkade i akut farsituation. Han nämnde också konkreta detaljer i planen.

Att situationen av estlandssvenskarna redan då uppfattades som ohållbar stod snart alldeles klart för Gerhard Hafström. Ett följande besök ett halvår senare, i Röda korsets regi, gav tillfälle att samla och tänka igenom material för arbetet på en ofrånkomlig överflyttning till och inplacering i Sverige och det svenska samhället — även om det officiella uppdraget var att inspektera fördelningen av den hjälpsändning som kommit tidigare på året.

Åren 1943—44 kom estlandssvenskarna till Sverige, som flyktingar i egna små båtar, som medlemmar i mer eller mindre legala transporter. Vi känner väl de yttre omständigheterna kring dessa resor över Östersjön liksom utplaceringen av de nyanlända i det svenska samhället. Vi mötte många funktionärer som hade hand om olika sidor av det stora arbete som allt detta innebar, vi mötte naturligtvis också Gerhard Hafström, men vi anade nog inte i hur hög grad allt sedan långt tillbaka planerats och letts av honom, i stor utsträckning i samråd med bl a Sigurd Curman.

Åren har rullat undan. De som organiserade och ledde den stora överflyttningen har gått ur tiden. Under de år vi har bott i Sverige har vi alltför kunnat känna Gerhard Hafströms intresse och vänskap för oss. Han har valts till hedersmedlem i SOV, han har hyllats i Kustbon. Även under professorstiden i Lund uppehölls kontakten.

Nu har även Gerhard Hafström lämnat oss för alltid. Men en människa är inte bara kropp och själ, hon är även

Viktor Aman

Långvarig stretan i uppförsbacke

2 februari 1920 slöts fred mellan Estland och Sovjetunionen, och ryssarna avstod från alla krav på estländskt territorium för evärdlig tid.

Tsaren var borta och förryskningen och adelsväldet. Det arbete för kultur som estlandssvenskarna hittills varit tvungna att bedriva i skymundan, kunde nu ske i full frihet. Vad skulle inte bli möjligt!

Men tillgångarna var också borta efter krigen.

Varje liten minoritet i främmande omgivning lever dyrare än majoritetsbefolkningen, eftersom skolböcker o a litteratur, tidningar, högre utbildning på modersmålet och allehanda kulturkontakter måste sökas i moderlandet. Under tsartiden hade 1 rubel kunnat växlas mot 2 sv kronor; 1919 däremot var 1 estl mark värd bara 6—7 öre i Sverige.

Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet skyndade till hjälp. (Föreningens ledande man, professor Vilh Lundström, hade i sin ungdom just på Nuckö fått väckelse för det som skulle bli hans livsgärning.) En stor insamling sattes i gång; 120 000 kr behövdes för fyra stora mål: de estlandssvenska folkskolorna, ett svensk-hus i Reval, en svensk professur i Dorpat och estlandssvenska feriebarntill Sverige.

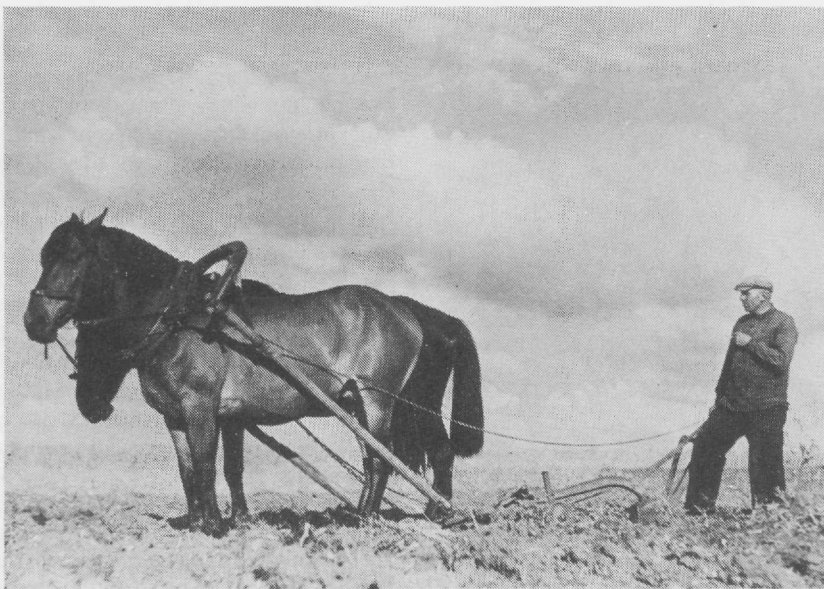
"Att göra den svenska befolkningen i Estland till ett kulturellt föredöme för landets övriga befolkning — det måste bli vårt mål här hemma," säger V Lundström. 120 000 kr är nu 1—2 milj mark. "Och för allt Sveriges folk är ju den summan en obetydlighet, om blott viljan och förståelsen finns."

Knappt hälften fick man ihop, trots stora ansträngningar.

Men estlandssvenskarna satte raskt i gång, för nu var den hoppfulla vartid, då allt skulle ske. Birkas tillkom, Kustbon, lärarutbildning; folkskolorna skulle bli 6-klassiga och få en högre påbyggnad — för det var skolorna som skulle göra det.

minne som lever vidare. Gerhard Hafströms minne är ett oförglömligt riktmärke för humanitet och rättvisa, ett ljus som lyser över de mörka år av krig och förföljelse som var slutet på vår historia i Estland.

Ingenting kan fördunkla detta ljus.

"Jordbrukets utveckling trodde man på."

Då man nu i efterhand läser artiklar från denna tid, slås man av kulturivarnas övertygelse om skolornas roll och bildningens betydelse. Riktigt vad som menas med bildning får man dock inte veta. Hur tänkte man sig bygden i den framtid som hägrade? Jordbrukets utveckling trodde man på, som ett resultat av jordbruksskolan. Man skulle lära sig att förvandla "stenar till bröd" — fastän tillvägagångssättet ännu inte närmare angavs. Överhuvudtaget är man nog så enig i appeller och tillrop om ståndaktighet i kulturkampen, men idealismen håller sig gärna litet ovanför realiteterna.

Det fanns de som ansåg, att estlandssvenskarna skulle bli "riktiga svenskar". Då Kustbon vid mitten av tjugotalet tog in ett par små roliga bitar på nuckömål, krävde en rikssvensk vän av tidningen ett uttryckligt löfte att inte upprepa något så okulturellt. Han blev visserligen näpst av Gideon Danell i ett följande nr av tidningen, men att det bondska inte var kultur, hade vi på känn och skämdes nog litet för det. Kulturmänniskan skulle gå klädd nästan som herrskap och skulle inte mocka dynga, möjligen odla litet kryddväxter eller annat onyttigt på en trädgårds-säng.

Ja, bildningsivarna stretade vidare utan att riktigt veta vad som menades med bildning, och bönderna fortsatte att mocka dynga, för utan den blev det ingen föda.

*

Tjugotalet gick mot sitt slut. I Estland märktes en viss trötthet och en besvikelse över landets utveckling i frihet. Det politiska livet ingav inte förtroende, ekonomin stagnerade. Svenskarna hade också väntat sig litet mera av friheten; revalsvenskarna särskilt visade inte samma entusiasm som vid årtiondets början.

1930 dog Hans Pöhl. Snart därpå blev det schism inom SOV:s ledning angående efterträdare. Den ekonomiska krisen blev kännbar. Sv gymnasiet hade startat 1931 med en donation som grundplåt, men skolans fortbestånd var ingalunda säkerställt. Sångfesten 1933 var en framgång, men körerna började tyna till följd av ungdomens utvandring.

Birkas jordbruk drabbades hårt av krisen. Bönderna i sitt självhushåll klarade sig bättre. Men skulle inte lantbruksskolan vara ett föredöme i jordbruk? Skolan fick en ny rektor med lång erfarenhet och många idéer. Tyvärr lyckades han inte övertyga naturen

om deras förträfflighet. Skolan råkade i uppenbart förfall och blev en visa i bygden.

Vid samma tid började regimen i landet klämma åt minoriteterna. Tyskarna var det svårt att komma åt: de hade sin kulturautonomi, bekostad från moderlandet; ryssarna hade sitt stora antal, men svenskarna hade varken det ena eller det andra. Männe Sverige kunde påverka regimen att visa större tolerans?

Riksföreningen i Göteborg hade många uppgifter och kunde inte ge estlandssvenskarna något verksamt stöd.

I detta läge tog riksföreningens Stockholmsavdelning ett beslutsamt grepp om uppgiften. Sigurd Curman och Gerhard Hafström hade fått intresse för Estlands svenskbygd och fann den väl värd att bevaras och förkovras. Det s k Estlandsutskottet kartlade behoven, utverkade och samordnade bistånd, där estlandssvenskarnas egna krafter och medel inte räckte till. Denna verksamhet har flerfaldiga gånger belysts i föredrag och i Kustbon. I bygdens historia bildar den epok.

Ären gick. De ekonomiska förhållandena i Estland förbättrades. Tjugotallets kulturella satsningar gav också resultat både hos ester och svenskar. Då detta årtionde skred mot sitt slut, kunde vi svenskar se tillbaka på betydande framgångar på olika områden:

folkskolorna var numera 6-klassiga, läroböckerna från Sverige eller Finland, lärarutbildningen jämförbar med dessa länders, lokalerna och utrustningen godtagbara; gymnasiet hade infriat förväntningarna och dess fortbestånd var säkerställt genom statsanslag från Sverige;

Birkas åtnjöt likaså svenskt statsanslag och var i skapligt skick;

det s k ungdomsarbetet med olika verksamhetsgrenar gav gott utbyte, kanske mest synbart inom idrotten.

Vi hade alltså — med rikssvensk hjälp — stretat på rätt så duktigt i uppförsbacken. Var vi rentav nära krönet? Men

de kulturella institutionerna var alltså jämt i behov av stöd utifrån,

jordbruket och fisket gav fortfarande födan men inte välstånd,

ungdomen sökte utkomst utanför svenskbygden, och utvandringen till Sverige tilltog,

födelsestaten sjönk,

regimens estniseringspolitik fortsatte,

bygdernas glesa spridning försvårade bildandet av ett centrum.

Skulle vi någonsin nå backkrönet?

Ovan har nämnts hur frågan om bildning diskuterades i början av tjugotallet. Låt oss återkomma till dessa något ovidkommande tankegångar! Vart syftade det s k svenskhetsarbetet på trettio-talet? — Till en levande svenskbygd givetvis.

I Kustbon 1928 citerar A Samberg Anton Vesterberg (på tal om ett ungdomshus i Höbring):

”Vårt folk behöver upplysning och väckelse. Då skall det bli en bondeadel utan like. Har det hållit sig så länge och friskt utan bildning, då skall det väl bli tusen gånger starkare, när det får densamma. Den ovärdade luggen i pannan skall försvinna, och den höga pannan och den ljusa blicken skall vittna om ett ädelt sinne, friborna män.”

Må så vara, att det är väl litet substans i de yviga orden, men tankeräkan är tydlig: böndernas goda grundegenskaper skall bestå men bibringas en förädling genom ”bildning”.

Då man fördjupar sig i studium av estlandssvenska förhållanden, fylls man av aktning för de kunskapsörstade män och kvinnor som inte gått mera än sina kanske tre vintrar i skola. Inom sitt område visar de ihärdighet i arbete och förnöjsamhet i fordringar, omdöme och sinnesjämvikt, självständighet och ursprunglighet i tanke och uttryck.

Vad skulle en längre skolgång där haft att ”förädla”? Skolor behövs för kunskaps skull och för all den anpassning till samhället, som varje tid kräver. Men skolornas etiska betydelse . . .

Det är en inte ovanlig uppfattning att lång skolgång och s k högre studier skulle främja personlighetsutvecklingen positivt, d v s förädla människan. Verkligheten bjuder näppeligen belägg för en sådan åsikt. Se bara hur de långskolade i slagsmål på samhällets karriärstegar kan demonstrera en avund och en moralisk småskurenhet, som småfolket därnedanför skulle skämts att släppa fram. (Även estlandssvenskarnas 30-tal bjöd på ex.)

Inte bara moral. Även omdöme.

Skolan försöker tampra sina adepter efter de gällande mallarna. Ju grundligare detta sker, desto mindre blir kvar av elevens ursprunglighet i tänkesätt, självuppfattning och beteende. Han lär sig att tänka och tala som en bok, vänjer sig vid att låta sina tankar gå i inlärda banor, liksom elströmmen i de moderna dosorna följer tryckta kretsar. — Mera av skolor, mera av kultur utifrån skulle samtidigt uttunna det genuint estlandssvenska sättet att vara

och verka, den livsstämning i vilken vi kände oss hemma.

Så hade den utifrån komna väckelse-rörelsen raserat mycket av det gamla — ingalunda bara talharpor och säckpipor; den profana kulturutvecklingen skulle ta det mesta av det som var kvar. För ingenting nytt vinnas utan att något gammalt går förlorat. Genom kyrkorg-larnas tillkomst dog de folkliga koral-melodierna ut; med den moderna idrotten och de luftfyllda bollarna övergavs de gamla idrottslekarna. Träklompar, klovbindslen, repslagning var nästan borta, slagtröske, halmtak, linberedning o s v hade inte framtiden för sig. Bondekulturen gick i vilket fall som helst mot uttunning — och bildningsrörelsen hjälpte till.

Vi hade inte haft tid att ägna oss åt sådana funderingar. Efterblivna som vi var gällde det att hasta fram längs den västerländska kulturens upptrampade fästigar, och vi skattade oss lyckliga om vi kunde hålla jämna steg med våra likaledes eftersläntrande grannar.

Men skulle inte våra bygder en gång blomstra i välstånd och kultur? Det var ju detta vi arbetade för.

Ja, idealism är en nödvändig drivkraft i ideellt arbete, men sällan går utvecklingen dess väg. Den föser oss ofta dit vi inte velat och där våra framtidsvisioner inte finns. I en grym framtid skulle våra byars särprägel ligga i det förflytna. Kanske skulle det vara så, att det ännu bodde folk där som visste att berätta om gångna tiders byggnadsätt, arbetsmetoder, livsföring och folkmål. Själva skulle de arbeta på annat sätt och sedan låta sig underhållas av höftkrångande dunk- och vrålband. Och självaste Vår Herre skulle i sina lokaler bli betjänad på liknande sätt, för han måste ju liksom vi andra följa med sin tid.

*

Vi fick inte se svenskbygdens framtid fullbordad, vi nådde inte backkrönet. I stället lyfte två av världens dåvarande herrar i förbigående vår uppgifts tunga börda ifrån våra axlar. Deras är förtjänsten att våra byar fick dö vid full hälsa som levande bygd. Vi må känna vemod men inte sorg, för säll är den som slipper se sina ideal realiserade i verklighetens månglarbodar.

Var det ideella svenskhetsarbetet bortkastat? — Nej, det var detta som gav 30-talet dess spännande innehåll och som till slut ledde till Sverige.

Elmar Nyman

Gerhard Hafström och återinvandringen

Gerhard Hafström tillsammans med fru Alma Pöhl — husmor och lärarinna på Birkas folkhögskola — och dr Ludwig Lienhard på planen framför folkhögskolan i juni 1942.

I väntan på att "Juhan" skall kasta loss och börja sin färd över Östersjön till drömlandet Sverige.

De skeenden som omgav estlandssvenskarnas överflyttning till Sverige var dramatiska och invecklade och utgången länge oförutsebar. Informella och formella samtal och överenskommelser på mellanstatlig nivå, i allmänhet mellan Sverige och Tyskland, avslöste varandra. Politiker, diplomater, militärer och "vanliga" byråkrater var inkopplade i beslutsprocessen. Det är omöjligt att med bestämdhet kunna avgöra vem som främst har förtjänsten av att aktionen slutligen genomfördes. Att påvisa vilka personer som spelat en avgörande roll är däremot lättare.

Från svensk sida framträder framför andra Sigurd Curman och Gerhard Hafström. De var aktiva i överflyttningens alla skeden, från de förberedande sonderingarna hösten 1939 till estlandssvenskarnas materiella och andliga inordnande i svenskt samhällsliv i början av 1950-talet. Mycket har sagts om vad Sigurd Curman gjort för estlandssvenskarna (se bl a Kustbon 1966:1). Gerhard Hafströms insatser har varit lika oskattbara för folkgruppen. Deras roller var ingalunda identiska. De hade skilda temperament, olika samhällspositioner, skilda forskningsprofiler. Men båda besjälades av ett äkta humanistiskt och nästan svär-

miskt intresse för den lilla svenska folkspillran i Estland. För estlandssvenskarna har det varit lyckligt att dessa två kunde samarbeta i total endräkt och i ett ömsesidigt givande och tagande av idéer.

Som sekreterare i Riksföreningens Estlandsutskott fick Gerhard Hafström ofta anledning att slå alarm. Hans intuition sade honom redan hösten 1939, då ryssarna marscherade in i de estlandssvenska områdena, att en omprövning av Sveriges traditionella inställning till en större estlandssvensk invandring måste komma till stånd. Behövde Sverige verkligen alltjämt "en utpost i öster"? Och var det en riktig politik att Riksföreningen "konsekvent motarbetat framställningar från estlandssvenskar att vinna utkomst i Sverige"?

Det var inte lätt ens under första halvåret 1940 att ändra på den officiella svenska inställningen. Det är först under sommaren 1940, när redan Odensholm, Rågöarna och Nargö är utrymda och Estland fått en kommunistisk regim som Estlandsutskottet vinner gehör för sina krav på en ny målsättning för en estlandssvensk invandring respektive evakuering av de hemlösa öborna. Curmans och Hafströms trägna uppvakt-

ningar hos de makthavande resulterar i att Kommittén för rågösvenskarna tillsätts i september 1940 och att Sveriges representation i Moskva åläggs att göra allt för att utverka utresetillstånd för de evakuerade i första hand men också för andra estlandssvenskar som önskade emigrera till Sverige.

Gerhard Hafström var den nya målsättningens främste förespråkare och blev också den nytillsatta kungliga kommitténs sekreterare och verkställande ledamot. Härmed började hans nästa stora insats för estlandssvenskarna: att organisera en särskild förvaltningsapparat för en kommande evakuering. Gerhard Hafströms historiska och juridiska skolning, hans långa erfarenhet av administrativa uppgifter i domstolar och förvaltning och hans eminenta sakkunskap vad beträffade "klientelet" borgade för att personvalet var det enda rätta.

Kommitténs kanslistab var till en början minimal. Fram till våren 1943 bestod den av ett par personer som samtidigt tjänstgjorde vid Riksföreningens kansli. Som desto mer imponerande framstår sekreterarens insatser. När de 110 rågöborna kom i oktober 1940 fick han ensam hålla i alla trådar. Han blev deras allt i allo. Till "Dr Haf-

Det estlandssvenska ålderdomshemmet (Kustbohemmet) på Ramsö.

ström, Rågökometen, Stockholm" anlände många brev från hjälpsökande.

Efter rågöbornas ankomst till Sverige krävdes en utvidgad förvaltningsapparat. Kolonisationsfrågorna var komplicerade. Gerhard Hafströms och andras ansträngningar resulterade i att Rågöstiftelsen tillkom. Dess syfte var att främja den estlandssvenska jordbruks- och fiskarkolonisationen i Sverige. Stiftelsen var formellt tillsatt av Estlandsutskottet, i realiteten var den emellertid för sin verksamhet beroende av statsanslag och därmed också helt under statlig kontroll.

Gerhard Hafström anförtröddes sekreterarposten även i Rågöstiftelsen. Kolonisationsfrågorna blev tidsödande och åtföljdes av juridiska och ekonomiska problem. Det gällde i första hand att finna fiskarlägenheter för de 110 rågöborna. När även andra grupper estlandssvenskar småningom anlände, kom Rågöstiftelsen att samarbeta med Egnahemsstyrelsen för förvärv av lämpliga jordbruksfastigheter i kust- och inlandet. Efter stora ansträngningar lyckades Rågöstiftelsen få bosättningsarna från Odensholm, Rågöarna och Nargö att återuppstå i Stockholms skärgård, naturligtvis dock i förminskade upplagor. Gerhard Hafström drömde om att liknande bosättningsområden skulle kunna uppstå även söder om Stockholms skärgård, så att även övriga estlandssvenska bygder skulle kunna fortleva. Så blev det tyvärr inte. Estlandssvenskarna följde med de svenska bönderna in till tätorterna sedan de väl blivit svenska medborgare.

När den estlandssvenska åldringsfrågan så småningom blev akut var det återigen Gerhard Hafström som fick träda i aktion. Temporärt lyckades han och hans kolleger i Kommittén för rågösvenskarna/estlandssvenskarna att få Stockholms stad att formellt stå som de estlandssvenska åldringarnas vistelsekommun i fattigvårdslagens mening. Detta innebar att Stockholms stad betalade inackorderingsavgifter för estlandssvenska åldringar till de kommuner som tog emot dem. Staden fick senare ersättning av statsmedel (via Kommittén för estlandssvenskarna).

Åldringsvården var med detta ur byråkratisk synpunkt intressanta arrangemang inte löst. I maj 1946 skapades ytterligare ett organ i den förvaltningsapparat som tillkom för Estlands svenskar, nämligen Stiftelsen Kustbohemmet. Såväl för utarbetandet av dess stadgar som för planeringsarbetet togs Gerhard Hafströms sakkunskap i anspråk. Stiftelsens uppgift var att "bereda hem och vård åt i Sverige boende estlandssvenska åldringar och sjuklingar." Ålderdomshemmet förlades som bekant till Ramsö utanför Vaxholm. Hemmet drevs med statliga medel. När även estlandssvenska åldringar blivit svenska medborgare och därmed erhöll folkpension, slapp äntligen Stockholms stad och Kommittén för estlandssvenskarna ha bekymmer för den estlandssvenska åldringsvården.

Den förvaltningsapparat vars struktur skisserats hade naturligtvis inte kommit till utan noggranna utredningar, som i sin tur baserades på information om situationen i Estland. Men

Ormsökvinnna i baracklägret i Doverstorp sommaren 1944.

det var under kriget mestadels förenat med stora svårigheter att få adekvat information därifrån. De diplomatiska kanalerna var klart bristfälliga och de brev som kom från estlandssvenskarna själva var starkt censurerade.

1942 lyckades svenska regeringen utveckla tillstånd hos tyskarna att få sända dels en regeringsdelegation, dels en röda korsdelegation till Estland. Behövdes det omfattande materiell hjälp till enskilda individer? Hur fungerade de estlandssvenska skolorna, församlingsarbetet, sjukvården? Hur var de tyska myndigheternas inställning till den svenska minoriteten? Var det alltså ett allmänt önskemål hos befolkningen att få utvandra till Sverige? Dessa och andra frågor måste delegationsmedlemmarna söka få svar på under några korta dagar i Estland.

Genom sin sakkunskap var Gerhard Hafström en självskriven ledamot i båda dessa delegationer. Han sammanfattade sina och sina kollegers iakttagelser på ett klart och föredömligt sätt och hans synpunkter kom att beaktas av de beslutande instanserna i Sverige. Han framhöll nödvändigheten av att sjuka och även andra kategorier estlandssvenskar fick komma till Sverige och framförde som sin personliga åsikt att en allmän evakuering av estlandssvenskarna inom en snar framtid torde bli en brådskande angelägenhet för de svenska statsmakterna.

Denna varning måste ha utlöst och påskyndat utarbetandet av en katastrofplan för en mycket snabb evakuering av alla Estlands svenskar. Planen utformades under stor sekretess gemen-

Gerhard Hafström var en mycket uppskattad föredragshållare på estlandssvenska hembygdsdagar. Ett sådant framträdande hade han på jubileumssammankomsten Estlands svenskar 25 år i Sverige (1968 i Saltsjöbaden).

Från vänster första raden: Anders Lindkvist, Maria Broman, Lars Broman, Gerhard Hafström, Elmar Nyman, Arthur Johanson, Dagmar Pettersson, Olga Hallberg.

Foto Ragnar Treiberg

samt av ett stort antal centrala militära och civila myndigheter i Sverige. Den undertecknades av Kommitténs dåvarande ordförande, men för dess tillkomst liksom för dess innehåll synes Gerhard Hafström ha spelat en viktig roll.

Till denna katastrofplan fanns ett potentiellt alternativ, som kunde utlösas i en nödsituation, ett alternativ som också Sigurd Curman och Gerhard Hafström kunde tänka sig — estlandssvenskarna skulle snabbt evakueras till Finlands svenskbygder. Idén, som ursprungligen tycks ha väckts i finlandssvenska kretsar, diskuterades i Svenska folkpartiets styrelse i Helsingfors och vann gillande även hos några regeringsmedlemmar. Transporterna från Estland skulle ha skett på samma sätt som evakueringen av tusentals ingermanländare via Baltischport. "Den finlandssvenska katastrofplanen" behövde emellertid aldrig verkställas. Man hyste i Sverige under början av 1944 stora förhoppningar om att få till stånd en lösning i evakueringsfrågan genom tillstånd direkt från den rikstyska regeringen.

Efter många och långa förhandlingar med representanter för de tyska myndigheterna — Sigurd Curman och Gerhard Hafström deltog som representanter för Kommittén — träffades överenskommelse om en mer eller mindre legaliserad allmän överflyttning under sommaren 1944. Men hur skulle man praktiskt skilja "personer av svensk härstamning" från personer som vid tidi-

gare folkräkningar uppgivit sig vara ester och nu sökte dokumentera sin svenska bakgrund eller sina olika sociala relationer till svenskarna?

Gerhard Hafströms humanitärt realistiska inställning återspeglas i den omfattande "definition" som blev vägledande. Dess flexibilitet gjorde att även ester, som motsvarade något eller några av angivna alternativa kriterier kunde medfölja de svenska transporterna. Språk, stamtillhörighet, familjetillhörighet var visserligen de dominerande kriterierna vid "sällningen", men även social grupptillhörighet och kulturell gemenskap kunde exempelvis bli utslagsgivande. Efter fullbordad överflyttning upptogs i Kommitténs matrikel 8 000 namn och ändå hade ju ca 1 500 estlandssvenskar av olika orsaker blivit kvar i Estland och det inre av Sovjetunionen. (Enligt 1934 års folkräkning fanns det sammanlagt ca 7 600 estlandssvenskar i Estland.)

Den "Stora överflyttningen" sommaren 1944 hade ännu ej börjat då Estlandsutskottet och Kommittén för estlandssvenskarna beslutade sig för att återuppliva estlandssvenskarnas tidskrift Kustbon. Härmed hoppades man att bättre kunna informera de nyanlända om allehanda praktiska angelägenheter och att ge estlandssvenskarna i Sverige något av det gamla hemlandets kultur.

Gerhard Hafström ville också återuppliva kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner. Han deltog i stadgearbetet, han var med vid det konstitue-

rande sammanträdet och han deltog också i de första styrelsesammanträdena för att informera och uppmuntra. Och uppmuntran var just vad estlandssvenskarna behövde i den nya situation där man inte visste hur länge Kommittén för estlandssvenskarna och övriga specialorgan skulle få vara kvar och när SOV skulle få överta ett tungt ansvar.

Sigurd Curman och Gerhard Hafström hade under hela den tid flyktbåtar och ordnade transporter anlände betonat nödvändigheten av att estlandssvenskarna tog med sig dokumentariskt material som kunde belysa deras förflutna. I den mån ett och annat kunnat räddas undan förgängelsen får dessa båda entusiaster ta åt sig äran därav. Vården av kulturarvet blev en angelägen uppgift för estlandssvenskarna själva, dock med mycket verksamt stöd från rikssvenskt håll.

Gerhard Hafström tilldelades många roller i den process som ledde till att huvuddelen av Estlands svenskar kunde skapa sig en ny tillvaro i Sverige. Alla dessa roller — påtryckarens, administratörens, förhandlarens, informatörens, visionärens — är lika betydelsefulla och skapar den bild av Gerhard Hafström som vi alla har. Han fick också tillfredsställelsen att se hur hans och hans medarbetares ansträngningar i den estlandssvenska frågan bar frukt. Bortsett från den icke förutsedda utvecklingen av jordbrukskolonisationen lyckades omplanteringen av vår folkgrupp över alla förväntningar — trots att vi kom från primitiva agrara förhållanden till ett högmodernt industrisamhälle.

Hur skall man förklara att en man som Gerhard Hafström lägger de flesta av sina engagemang åt sidan, uppskjuter sin disputation för doktorsgraden med kanske 5—6 år för att helhjärtat kunna ägna sig åt att lösa de estlandssvenska problemen? Det var förvisso inte för att samla meriter inför en forskarkarriär eller för snöd vinning. En drivande kraft till hans helhjärtade engagemang var utan tvekan hans egen övertygelse om att hans kunskaper kunde vara av värde i den situation som uppstått. Men främst drevs han av lust att hjälpa. Han hade en fast livsåskådning präglad av sann humanism och religiositet. Om den vittnar också insatser för finlandssvenskar, ester, ingermanländare, samer och, nu senast, för kristna grupper från Turkiet och Libanon.

Gerhard Hafström argumenterade med kraft för vår sak inför den svenska

Johan Nymann

Om äldre tiders julfirande

Julen har alltid i den protestantiska kristenheten varit den främsta av årets högtider. Så också hos oss. Man talade om julen nästan hela året, särskilt under adventstiden. Denna tid var som en förgård till julens allra heligaste och barnen fingo då på inga villkor larma och stoja under bar himmel. Det skulle vara tyst liksom det var tyst i naturen under denna årstid.

Under adventstiden inträffade tre helgdagar: "Barbur" (Barbaradagen) den 4 december: "Lutse" (Luciadagen) den 13 december och Tomasmis den 21 december. Om aftonen på Luciadagen stöptes julljus och andra ljus. Julljusen skulle vara betydligt grövre än de andra ljusen. Tilläggs må, att ljus endast användes vid måltiderna och att de sattes i "ljusringa", som hängde över bordet. Andra tider brände man "porkar", som fästes i "porkståkan".

F r o m Tomasmis eller rättare f r o m kvällen innan skulle spinnrocken föras åt "backse" och fick icke tagas fram före "tjunde", d v s den 13 januari. Tomasmis förfärdigade karlarna skor åt hela hushållet, ett slags sandaler av ogarvat skinn, sådana som i allmänhet ännu brukas av allmogen. Sådana skor fingo barnen endast en eller ett par gånger om året. I övrigt brukade de under den kalla årstiden "klompar", ett slags träsandaler, som fasthöllos med snören om fötterna. Tomasmis tillredde kvinnorna julkorvar av korngryn, malda på handkvarn och "driftade", rensade, från sådor. Då eller också tidigare bryggdes det outhärliga julölet. Samma dag gick "färmil-

regeringen. Några juridiska förpliktelser hade denna regering inte — estlandssvenskarna var ju inte svenska medborgare. Gerhard Hafström var övertygad om att Sverige hade en moralisk förpliktelse att hjälpa — rent medmänsklig men med historisk dimension. Så här uttryckte han sig i en svensk dagstidning i början av 40-talet: "Den svenska statens förpliktelse gentemot estlandssvenskarna är lika naturlig som starkt grundad. Den bottnar i en månghundraårig tradition vars yttersta upphov är Sveakonungens fridshägnande verksamhet gentemot de svenska kolonisterna." Detta tycks ha varit ett argument som de svenska statsmakterna

Johan Nymann (1859—1933). Blyertsteckning av Nils Tiber 1923.

dan", byns kyrkoförmyndare, omkring i gårdarna och samlade ljus för ottan i kyrkan, ett ljus från varje hushåll.

Redan råde julstämning och den stegrades vid julaftonens inträde. Då voro alla tidigt på benen: kvinnorna för att baka "kakobre", osyrat bröd av vete eller merendels blandat ("bilamel", finmalet mjöl förekom icke), julsinkan och annat julkött kokades.

småningom gjorde till sitt. Estlandssvenskarna blev för Sverige återvändande landsmän.

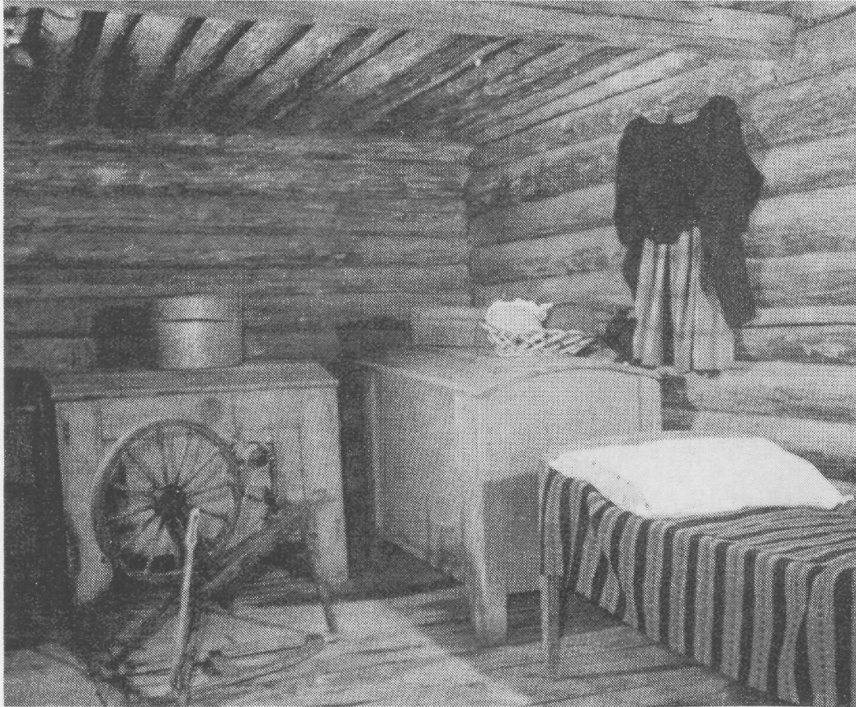
Har vi till fullo förstått vad Gerhard Hafströms många insatser för vår folkstam betytt? Visade vi vår uppskattning och vår tacksamhet mot honom medan tid ännu var? Jag tror att svaret på båda dessa frågor är ja. Gerhard Hafström var ofta bland estlandssvenskar. Han måste ha känt den sympati som strömmade emot honom — vi har sällan med större framgång kunnat verbalisera våra känslor.

En oersättlig vän till estlandssvenskarna är död men hans livsgärning lever.

Fläsket till julforgonen, en svinsida, styckades och lades i en gryta, som fick stå och puttra på glöden i "grua", askbehållaren framför ugnöppningen. Detta var julens läckraste mat, så man gick och längtade efter den hela året. (Som jag hört var denna matordning dock inte bruklig på alla orter.)

Tidigt, medan det ännu var mörkt, skulle badstugan eldas och tidigt skulle det badas. Men ack! Vad som blandade malört i julens glädjebägare, i synnerhet för barnen, var förestående "julgäsen" i badstugan. Med gåsen hotades hela året, om man varit olydig eller annars gjort sig förtjänt av aga. Med "gås" menas ju piskande med björkris, som nästan ingen undgick under jul- eller nyårsaftonen. Ja, det betraktades nästan som något nödvändigt, som skulle befodra lydnad och andra goda egenskaper. Gås skulle man få, antingen man gjort sig förtjänt av en sådan eller icke. När den äntligen var undanstökad, kunde man erfara julstämning i dubbelt måtto.

Sedan nu allt var undanstökat och svavelstickorna framtagits (svavelstickor = björkstickor doppade med ena

Från Tomasmiss till "Tjunde" fick spinnrocken stå oanvänd (e backse).

Foto S Migdal (Eesti Raamat 1977)

Med orglarna försvann småningom också de folkliga koralmelodierna. Nuckö kyrka fick sin första orgel under 1860-talet och med den kom också Punchels koralbok. Under en övergångstid sjöngs i Nuckö kyrka liksom i andra kyrkor och kapell, som fått orglar, psalmerna även på gammalt vis.

Här angivna notskrift av julpsalmen "Si natten flyr . . ." är ett exempel på "ajn gamla limning". Kärste Pelmas i Höbring, Rickul, sjöng och Cyrillus Kreek från Hapsal nedtecknade (någon gång under 1920-talet). Ingår i "Folkliga svenska koralmelodier från Gammalsvenskby och Estland." Samlade av Olof Andersson. Svenska kyrkans Diakonistyrelsens förlag, Sthlm 1945.

Redan klockan 6 började julottan i Nuckö kyrka. Om Klottorpborna ville vara med från början måste de starta hemifrån vid 4-tiden.

Interiör av Nuckö S:t Katharina kyrka (moderkyrkan i Nuckö socken).

Foto J Grünthal

Si, nat - ten flyr för da - gens fröjd,
 Och äng - lars röst från him - lens höjd
 Det bud till from - ma her - dar bär,
 Att född den go - de her - den är.

änden i savel, varmed man tände eld av glöd, för undvikande av det besvärliga "flintandet", emedan tändstickor ännu icke funnos och mörkret inbrutit, dörrar och fönsterluckor stängts och försetts med kors, detta för att den lede icke skulle komma eller titta in en så helig natt, kom husfadern inbärande med julhalmen, varvid han vanligen yttrade: "Ges give ain goa jöl å äitt gutt nit år, bätra opa niäre än opa galäre", med ett eller annat tillägg.

När halmen lagts på golvet, tog han en handfull av varje sädesslag och kastade sädesstråna med stomändarna före mot taket, "oaverke". Fastnade det många strån i springorna där, då hade man att emotse en god skörd följande år. (Motsatsen inträffade om få strån fastnade i taket.) En handfull strån lades även under "frabänken", jag vet inte av vilken anledning.

Härefter fingo barnen "gå opa bose", leka och knäcka nötter och glädjen stod högt i tak, trots all torftighet i en rökstuga. På halmen fingo barnen också sova under julnatten. På bordet med julgröten — gryngröt som endast vankades vid stora högtidsaftnar — var julluset tänt. Efter måltiden läste husfadern afton- och julböner m m. Mången höll också vaka hela natten, emedan ljusen icke släcktes under jul- och nyårsnätterna.

Julnatten var icke heller så värst lång, ty redan vid hanegället (klockor hade man icke), d v s vid 2- eller 3-tiden, var man i full verksamhet. Hus-

Sigfrid Hoas

"Betlehem helt nära är"

Ingen plats på jorden är under julen så efterlängtat och så välbesökt som Betlehem, konung Davids stad i Judeen, några kilometer söder om Jerusalem. Tiotusenden från världens alla hörn kommer i juletid med flyg till det heliga landet för att fira sitt livs heligaste högtid — jul i Betlehem! I våra dagar är det sant: "Betlehem helt nära är!" I varje fall är det så för oss i Norden, som när Jesu födelsestad på några futtiga timmar, om vi inte är alltför fattiga och alltför flygrädda.

Men annat var det förr! Då var Betlehem oändligt långt borta. Och det var endast med den heliga fantasins och den fromma pilgrimslängtas vingar, som själen kunde söka sig ut till änglängderna utanför Betlehem och till stallets krubba hård och kall för att välkomna och fira världens Frälsare, "i ringhet klädd, på fattigdomens bädd".

I innerlig pietistisk längtan, fylld av helig mystik, sjunger den danske biskopen H A Brorson 1732 sin sköna Jesus- och julepsalm enligt äldre text:

*Till Betlehem mitt hjärta
I stilla pilgrimsfärd
Nu skyndar från den smärta,
Som bor bland tidens flärd . . .*

I min barndom bodde jag hälften så långt från Betlehem som nu, fågelvägen räknat. Men avståndet dit var dock oändligt och oöverkomligt stort. Man fick nöja sig med att sjunga "Till Österland vill jag fara". Men varje julafton var mitt hjärta så nära Betlehem att jag

fadern stöckade ett bröd och beströdde bitarna med salt och så gick man till ladugården och bjöd alla kreatur ett stycke, därvid uttalande lyckönskningar och god jul. Inkommen bjöd han varje hjon en sup, barnen icke undantagna. Ölkannen stod alltid fylld på bordet och var och en fick taga efter behag.

Den tidiga måltiden bestod av den ovan nämnda fläskrätten eller också kallskuret kött. Skinkan stod i ett träfat på övre bordsändan och den fick inte röras förrän vid slutet av julhögtiden. Bredvid fatet med skinkan ställdes ett "sämäl", en mindre rågbrödsbaka, som sedan gömdes till våren och utdelades till boskapen, när den första dagen släpptes ut på bete.

Efter måltiden anträdde färden till

89. Julvisa
att sjunga, när granen tändes.
(Kastmans läsebok, sid. 161.)

Något långsamt.
mf

Richard Norén.

1. Skynden, tän-den lju-sen snart, att de ly-sa mildt och klart!
2. Skumt här-in-ne är än--nu, öpp-na vå-ra ö-gon du!

Her-ren kommit hit i dag, gästar sjelf ut---i vårt lag.
Tag oss Her-re, sjelf vid hand för oss till det hel----ga land!

Här vid gra-nens fot vi se, mån-ga gåf-vor Han vill ge;
Re-san, sägs det, är så lång, vä-gen öds-lig, por-ten trång,

men vårt grö-na julträds topp, pekar mycket hög---re opp,
men om du oss hjälp be-skär, Bethlehem helt nä---ra är.

Ernst Beckman.

nästan hörde änglavingarnas sus från de legendomspunna "Åra vare Gud i höjden-ängderna" och närapå kunde uppfånga kreaturens råmande från foderkrubban närmast "Jesus-vaggan". Allt detta skedde genom en liten enkel

kyrkan. Redan klockan 6 begynte ottan och många hade mer än en timmes färd till kyrkan. Ofta hände det att man i mörkret eller snöyrans åkte vilse och kom för sent till ottan. Kyrkan med de små tindrande talgljusen ter sig för barndomsminnet mycket ljusare och skönare än nutidens höga glittrande julgranar och flammande stearinljus. Likaså förefaller gudstjänsten ha varit mer högtidlig än senare.

Efter ottan följde en mellantid som varade till klockan 10, då högmässogudstjänsten vidtog. Under tiden stannade de flesta i prästgårdens härbärke, andra som hade släktingar och vänner i grannbyarna foro under tiden på besök och först efter högmässan for man hem och lät sig de ugnsbakade korvarna väl smaka.

julsång, diktad av en person som tydligen var besjälad av samma pilgrimslängtan till Betlehem som biskop Brorson var det på sin tid, han som i sin julsångs danska text uppriktigt kunde bekänna: "Mit Hjerte altid vanker i

Första juldagen höll man sig vanligtvis hemma, andra och tredje dagen gjorde man ömsesidiga besök, gick "opa langas", ty gästfriheten var då förtiden mycket större än nu, då "langas" nästan kommit ur bruk.

Fotnot: Ovanstående skildring av julfirandet skrev klockaren och läraren Johan Nymann 1928 och den finns återgiven i "Kalender eller almanack för året 1929. För svenskarna i Estland." J.N. var född 1859 (han dog 1933) och han skildrar sin egen barndom under 1860-talet i byn Klottorp i Nuckö socken. Julfirandet gick nog till ungefär på samma sätt även i andra byar i Estlands svenskbygd för nu mer än 100 år sedan. (Endast några smärre språkliga rättelser har gjorts av den ursprungliga texten.)

Jesu Føderum". I Sionstener sjunger vi Brorsons ljuvliga julsång till en folkmelodi från Västergötland.

Vem Ernst Beckman var har jag inte kunnat finna ut, men hans lilla "Julvisa att sjunga, när granen tändes" har blivit min och generationer svenskbybors älskade julaftonsång och ett "Sesam, öppna dig!" till Betlehemsysteriet, en sångens heliga nyckel till det himmelska undret i "Betlehem, du judiska bygd, ingalunda minst bland Juda furstar" (Matt 2:6).

I den vackra stäppkyrkan, byggd 1885 i Gammal-Svenskby i Ukraina, samlades hela byn till julaftons ljusständning. Hela kyrkan vilade i en förväntansfull skymning. När menigheten började sjunga Ernst Beckmans julvisa, "Skynden, tänden ljusen snart, att de lysa milt och klart!", tände kyrkvårdarna det ena ljuset efter det andra i julträdet i koret.

Och medan sången ljöd, kom Betlehem närmare för varje ljus som tändes och var till slut helt nära, för att inte säga helt inneboende i varje kyrkbesökarens hjärta. Änglarna hade en gång fått sjunga in julen på jorden, och den enkla julsången, som troligen vandrat från Finland till Ukraina och nu tillbaka till Sverige, hade fått göra samma tjänst för den lilla svenska folkspillran vid Dnjepr-floden, svenska vikingars "forsfarareväg" till ett orientaliskt Miklagård, våra tiders Konstantinopel, utgångshamnen för många senare sjöfärder till det heliga landet.

"Men om du oss hjälp beskär, Betlehem helt nära är". Det är den lilla julsångens sista rader och säkra löfte. Utan Jesu närvaro blir det varken ett bibliskt Betlehem eller ett Jesus-värdigt julfirande, var det än må firas. Med hjärtats rätta barnasinne kan vi därför instämma i en gammal barnjulsång: "Det är högtid igen, Ty vår himmelske vän Kommer åter som gäst till vårt bo. Därför tända vi må Våra julljus och så Honom möta med kärlek och tro."

Varje jul får vi uppmana varandra: "Det är högtid igen! Tänd ljusen för honom, som är världens ljus! Sjung de gamla kära julsalmerna och julsångerna i ditt hem, inte bara i kyrkan och kapellet eller vid skön julfest! Hjärtats nyckel heter sång" — inte minst i signaljuletid, då vårt hem och jäktat hjärta har behov av frid. En gammal julsång ofta blir en hälsning från förgången tid, när hjärtat ägde mer av tro och tröst och frid!

Innerligt önskade jag, att denna min lilla — kanske ganska gammalmodiga — jult betraktelse kunde vara mycket

Ätt bårs koildsben

Kära Gesfar. Ja beor de än dö gär fre å än pappa får koma hajm te hälgana. Om dö änt vill gärä slut opa kri te jöle, fräst tärpa få slut opa e åt vårsia. Mamma ä ösald opa äre å såss ä a mä så rädd färe ga oksa. Pappa tarvas vålde gjant e ärejärke.

Ges, hjälp me te vara maera lidendor mot mamma, såss än ja änt jamt gär a sårgat. Ja beor de mä än ganann ska bli å mä sina hitasjuk, såss ån dom åtor koma opa bajna.

Kära Ges, hjälp me te bli å mä fåte drajma. Ja blior så åsketa tå ja drajmor om skrättn, kasaker å ar fåtehajtar.

Jesu Kristi blod som renar mig från alla synder.

Amen

Ja kam jöst opa e: om dö änt kan hläpp pappa hajm te jöle, kan dö tärpa hjälp tel såss än ja får lång biksar te jölskäink.

Amen nianste

Elmar Nyman

Kommentar: Ungefär så skulle en nucköpojke i 8–9-årsåldern ha kunnat formulera sin kvällsbön. För övrigt var det nog så att de äldre estlandssvenskarna försökte samtala med Vår Herre på högsvenska, så gott det nu gick. Det var som det inte skulle ha varit tillräckligt fint att tala på dialekt med alltings skapare. Men undantag fanns säkert.

Den icke dialektkunnige läsaren behöver kanske förklaringar till en del ord.

Gesfar — jesufar, Gud; tärpa — ända; vårsia — framåt vårkanten; äre — plöja; vålde gjant — väldigt gärna, ytterst angeläget; ärejärke — plöjningsarbetet; ganann — farmor, mormor, gammelmor; fåte drajma — hemska drömmar; åsketa — uppskrämd, rädd; skrättn — djävulen; kasaker — kosacker; nianste — på nytt, än en gång.

E.N.

mer personlig och framför allt mycket mer andlig. Och jag vet också, att ditt julfirande — om du är uppriktig — borde vara mera andligt sinnat. Det har du velat och innerst önskat i alla år. Det kan också få bli det om du ser bort från de många gåvorna, uppstaplade vid granens fot, som ofta blir julens facit, och i stället låter blicken följa ditt "gröna julträds topp", som "pekar mycket högre opp", för att nu anknyta till min barndoms julsång. Det är inte gåvorna, de många fint förpackade julklapparna, som är julens stora innehåll, även om vi ska vara mycket tacksamma för dem. Men den stora GÅVAN heter Jesus Krist, oss till frälsning sänd förvisst! Tar vi inte emot honom, då har vi ytterst bara tagit emot vackra paket i fina kartonger med glittrande julpapper och romantiskt färgade julklappssnören: Julen belastad!

GÅVAN förkastad? — Herre, gör vårt hjärta så berett, att vi firar julen rätt!

Men i första hand är det inte bara ett jordiskt Betlehem vi sjunger om och längtar till. Det vill den lilla "vandringensjulsången" lära oss, då den påminner oss om "Resan så lång, vägen ödslig, porten trång". Är inte de orden en påminnelse om vår viktiga väg till evighetens Betlehem, "utstakad" av vår Frälsare i Matt 7:14: "Den port är trång och den väg är smal, som leder till livet . . ."? Först om Jesus hjälp beskär, Betlehem helt nära är.

I sällskap med honom, som är Vägen, Sanningen och Livet kan vi tröste-fullt sjunga:

*Genom skuggornas dystra, ödsliga land
Vi vandra till Betlehem hand uti hand
Fast vägen är ödslig och porten är trång
Blir färden med Jesus till målet ej lång.*

(Ur "Julgåvan" 1984. Förf avled 25 aug 1984)

Johan Gärdröm

En kort levnadsteckning ur minnets album

Johan Gärdröm. Född 5 maj 1862 i Rälby, Ormsö. Död 25 juni 1948 på Guldbroloppshemmet i Stockholm. Fotot taget på 70-årsdagen av J Grünthal.

Undertecknad föddes den 5 maj 1862 på Vormsö i byn Rälby, bondegården Gärdes, där fattigdom och elände, ja t o m dryckenskap, kiv och tråtor var rådande. Hela Vormsö med dess befolkning var då ännu som fordoms dags baron Stackelbergs livegna /som/ han ibland uttryckte sig och sade att alla stenar tillhörde honom. Han ägde även godset Magnushov samt även det lilla Söderbyhof.

Alla jordägare, utom 12 bondgårdar som tillhörde pastoratet, voro förpliktade efter jordarealen som de ägde avbetala sitt arrende med dagsverk. För vår jord måste vi arbeta på Magnushov 6 fot- eller 3 hästdagar i veckan såsom det fordrades och detta året runt, och under sommarmånaderna dubbelt så mycket, och sedan vid tröskningen så länge den varade varannan vecka, vid rågen utan häst, men vid korn, havre, vete med häst. För att hinna med allt arbete både hemma och på herrgården måste det vara stort hushåll. I vårt hemman bodde i min barndomstid tre familjer vilka alla spisade vid ett bord. Det var min far med sina två bröder, jag vill minnas att vi en tid voro 18 stycken personer.

År 1873 /upplöstes/ hushållet. Den äldste av farbröderna flyttade med familj till byn Borrby och den andre dog hösten samma år. Ett par år efter byggde hans son /tillsammans/ med sin mor ett litet torphem dit de flyttade. Som ung stackare var jag då tvungen

börja å arbeta på herrgården, vilket nog icke kändes så lätt. Emellertid var man ändå glad att det värsta utav allt var /bortlagt/, nämligen pryglät, vilket våra fäder och förfäder voro underkastade.

Men ack, vilket välde /makt/ vårt adelsstånd den tiden ägde. Håret reste sig på huvudet när mina fäder berättade om allt tyranni som de måste utstå med på herrgården. Värst utav allt var riset, som man hade att vänta som lön vid dagens slut. Ibland kunde det bli så hårt, att då ryggen var sönderpiskad, måste magen mottaga återstoden av straffet.

I mina barndomsår profeterade mina förfäder och sade att godset Magnushov skulle /ödeläggas/ och dess jord komma /att återlämnas till dem man rövat den ifrån/. Denna profetia har nu i vår tid gått i uppfyllelse. Hela godset är nu styckat och /har övergått/ i befolkningens händer /som nu lever av/ dess avkastning. Var äro nu dessa stora maktägande herrar?

Bildning och kultur kom icke i den där hårda tiden i fråga utan man ville hålla folket i oförstånd och mörker. Då kunde man lättare /befalla över/ dem och de /maktägande/ hade nog rätt i den tanken. Det finns många nu som uttrycka sig och säga: "Men ack om dessa tyranner nu hade levat skulle de nog ha fått lära sig helt annat än då." Ordspråket säger att allt har sin tid.

Skall även göra några anteckningar över en annan tid. Hösten 1873 sände /Evangeliska/ fosterlandsstiftelsen två missionärer ifrån Sverige till Nuckö och Vormsö som lärare, nämligen Thorén till Nuckö som seminarielärare och Österblom till Vormsö som folkskollärare. Då var jag i mitt elfte år och fick komma och bli elev i hans /Österbloms/ skola. Det första att börja med var att säga vad man hette samt även familjenamnet. Och det var icke så lätt att veta det och ännu sämre att skriva det. När man icke kunde skriva då begärde läraren att /man skulle stava och att han skulle skriva/. /Men ej heller det lyckades/ för alla då man icke visste något. Han var tvungen att börja med oss som i en småskola.

Först med alfabetet, vokaler och konsonanter, stavning, och senare /med/ innanläsning och sedan vidare undan för undan. Varje morgon inledes skolan med bibelläsning, bön och sång. Jag minns det ännu i dag vilken god prägel det gav åt skolan. Under sina fritider och om söndagarna predikade han i skolsalen samt även i byarna. Under sommaren när väderleken tillät /predikade/ han i det fria. Dessutom gick han även ut i byarna för att lära känna folket med dess seder och bruk samt undervisade i mycket och mångt som våra fäder stodo efter annat civiliserat folk. Allt var ju bra och gott utom det att han predikade och sade att folket skulle låta frälsa sig och födas på nytt å bli Guds barn. Det tålde man icke, utan man sade att ingen här på jorden kunde vara frälst och Guds barn. Därför kallade man honom för Antikrist med en sådan lära. /Han lät sig icke påverkas/ av smädenamnet utan höll på i tid och otid att predika Jesus Kristus och honom såsom korsfäst för våra synder och /att/ den som tror på honom får sina synder förlättna. Och med denna predikan samt med mycken bön och tårar fick han hålla på med i tre långa år. Pingsten tredje året efter hans hitkomst utbröt en härligt stor väckelse över hela landet. Nu blev det syndaånger. Alla voro medvetna att de voro förlorade söner och döttrar och kommo /i likhet/ med den förlorade sonen och bådo om syndernas förlåtelse och rening i Jesu Kristi Guds sons blod som har runnit på korsträdets stam för hela världens synder.

Och det blev verklig nyfödelse, så det blev en annan visa i munnen, med lovpris och tack för undfångnen nåd och förlåtelse. Och lovsången skallade högt i tak, ja mycket högre, ända upp till Honom som kunde utplåna syndaregisten.

Under den ovan nämnda väckelsen var jag i mitt fjortonde år. Även jag måste som en ung syndare komma till Frälsaren för att få förlåtelse, ty jag var helt säker på att jag icke kunde möta Jesus i den ställning jag var. Och hos Honom fann jag rening, prisat vare hans heliga namn. Nu blev det ny visa i

hjärta och mun. En fråga uppstod sedan hos mig: vad jag männe kunde göra för mina medmänniskor? Och från en högre makt fick jag en god ingivelse, att upprätta en söndagsskola för byns barn som icke förut fanns.

Hösten 1881 sammankallade jag alla familjefäder i byn och föreställde en fråga om de vore med om att upprätta en söndagsskola för sina barn. /Jag sade mig vara/ villig att offra mig åt det kallet om så behagades. Svaret blev enhälligt ja. Alla voro glada och nöjda för det påtänkta. Uppgårelsen blev att till kommande söndag fingo alla barn /oavsett/ ålder, komma till vårt hem och där få lära sig något smått och gott. Alla barn infunno sig mangrant, ja t o m halv vuxen ungdom kom med, så det blev svårt att få plats för alla. /Allt ordnade sig dock/ och nu uppstod en viktig fråga hos mig liksom hos Jesu lärjungar, varifrån ta bröd till det myckna folket och i vad skulle jag undervisa barnen? Och vad behövde de?

Att ha bibelläsning det gick icke emedan största delen icke kunde alfabetet. För att få någon god grund måste vi först lära känna bokstäverna, sen stava och sen börja att läsa. Till detta räckte inte söndagen allena med ett par timmar, varför även torsdagskvällarna blevo /anslagna/ till undervisningstimmar. Eftersom nu alla hade en god vilja och lust att lära och tiden mera medgav, blev det icke allenast med läsning, frågor och svar, utan de behövde även lära sig skriva och räkna, vilket även vidtogs. Allt gick med lust och en god vilja. Emellertid så /kunde/ jag icke ensam hinna med allt som skulle uträttas, /varför/ jag var tvungen att begära hjälp av mina gelikar.

Andra året efter 1882 hade vi den första söndagsskoljulfesten på Vormsö. Alla söndagsskolor som året efter blev inrättade på Vormsö hade gemensam söndagsskoljulfest och alla barn voro hjärtligt glada och nöjda. Allt äldre folk stod och såg på och sade /att/ sådant hade man aldrig förut sett här på Vormsö. Ja, då det bliver frälsning och omvändelse vaknar man överallt. Det som /tidigare/ verkat förborgat däri finner man nu behag till att göra det lilla man kan till Herrens namns ära. Söndagsskolverksamheten såväl som all annan andlig verksamhet fortskred framåt med lust och glädje genom mycken bön till Honom som både vill och kan hjälpa sina små redskap att utföra hans befallningar.

År 1886 smög den grekiska trosbekännelsen sig in på Vormsö. En god del av befolkningen lät bedraga sig genom

Några piar framför bönehuset i Rälby. Foto enligt uppgift från sommaren 1925. Fotograf okänd.

att /de utlovades/ guld och gröna skogar. De blevo invigda under ortodoxa trosbekännelsen genom att förneka lutherska läran och smorda av popen med en liten pensel som han doppade i den heliga oljan. Den kringbars av en skrivare. /Popen strök med sin pensel/ 11 kors: ett i pannan, ett på vardera ögonlocket, ett på vardera sidan om näsan, ett på underläppen, ett på bröstet, ett i vardera handen och ett på vardera foten. Sedan hängdes på den smordes hals ett litet kors och så var övergången /till den nya trosläran/ färdig.

Dagen efter smörjelsen var det några som buro sina kors tillbaka, men då svarades det: har du tagit det så får du behålla det. Andra åter gräto ganska bittert och jämrade sig att de hade bytt bort sin levande Gud och Frälsare emot en död papperskristus. Situationen var på den tiden /sådan/ att den som hade övergått hade kommit i livstidsfängelse. Det var och blev ganska svårt att komma loss därifrån. O, vilken makt den ortodoxa kyrkan ägde. Den ville och arbetade för att få hela Vormsö både med söndagsskolor och religiösa sammankomster under sin styrelse. Men då detta inte lyckades blev det förföljelse mot söndagsskollärare och ordets förkunnare, vilka blevo framdragna inför domstolar och blevo dömda antingen till böter eller /satta/ bakom lås och bom på kortare eller längre tid.

Vår Gud säger: mig är given all makt i himmelen och på jorden. Han kan leda konungars hjärtan som vattubäckar. Då vi nu se efter var äro nu alla dessa stora och stolta poper med all sin makt och stora världshärskande styrka som de en tid ägde? Den har blivit omkullkastad och befolkningen har fått gå

ut ur livstidsfängelset och äger fri vilja att vända sig till vilket trossamfund den önskar. Vi stå tackskyldiga till honom som har öppnat en väg där det har varit ganska hårt tilltäppt och låtit sin klara sol lysa på nytt igen där det har sett ganska mörkt ut.

Under den ovan nämnda tid blev vår lärare Österblom landsförvisad.

Skall även nämna några korta drag om stämsångens grundande. Missionär Thorén på Nuckö upprättade seminarieskola dit även några elever från Vormsö invaldes. Efter 3 års kurs kommo två av dem att bliva skollärare på Vormsö. J Lindström blev lärare i byn Sviby och med honom kommo L Renberg och jag att samtala om att få en sångkör bildad på Vormsö. Han instämde med vårt önskemål och bud utskickades till de närmaste kringliggande byarna och ungdomar kommo mangrant till det utlysta företaget. Rösterna prövades och ställdes i de stämmor där de hade förmågan att kunna sjunga. Den ena sången inövades efter den andra och det var för oss själva underbart att kunna sjunga i fyra stämmor så det harmonierade och ändå inte bli störd av varandra. Och ännu mera förvånande var det för dem som hörde på. Då nu vägarna under vintern blevo ofarbara, började vi själva med vår egen bys ungdom att öva oss. Min bästa vän hade en riktigt stor sånggåva. Han kunde leda och lära /ut/ alla fyra stämmorna utan något annat instrument än blott en enda tongaffel (a), och det var allt. Men sånger inövades och sjöngos från flera olika böcker och på enskilda och offentliga möten — till uppbyggnad för både ung och gammal; och detta goda verk fortskrider alltjämt bland vår ungdom. Jag själv är så hjärt-

Rälby söndagsskola firar julfest 1939. Längst bak pastor John Rönblom, söndagsskolans ledare. Fotograf okänd.

ligt glad att få sitta och höra på när våra unga sjunga.

År 1904 blev det väckelse här på Vormsö och det mest bland vår ungdom. En fråga uppstod inom mig, vad manne borde göras för de ungas bevarande för att /de/ icke ånyo kom in på ungdomens slippriga vägar? Denna min fråga uppenbarade jag för min ovannämnde vän och vi beslöt då att bilda en ungdomsförening med namnet "de ungas sång- och bibelförening". Sagt och gjort. 25 medlemmar inskrevs med detsamma i vår by och när det blev känt i andra byar begärde rätt /många/ från olika byar få inträda i föreningen. Och den förökades så att den efter en /kort tid/ efteråt uppgick till närmare 200 medlemmar, som önskade att lämna sig åt Herren och bli hans för tid och evighet.

Denna ungdomsförening tog nu hand om körsången. Likaså övertogs strängbandet som förut varit i bruk. Under tecknad blev utsedd till dess ledare och denna verksamhetsgren var det i början ganska härligt att arbeta /med/. Alla äro medvetna att där ungdom arbetar med lust och glädje, där bliver mycket gjort. Men värre blev det då man fick reda på att många hade gått in på de gamla slippriga vägarna. Vår fiende djävulen skonade icke vår Frälsare från att bedraga honom. Huru mycket mindre oss då. Även denna verksamhet fortskrider ännu och ändå har den ibland förhindrats av de maktägande myndigheterna.

I mitt 19:e år blev jag utsedd till de frikyrkligas ledare i vår by. I denna befattning verkade jag i 45 år. Därefter slöt de troende sig tillsammans från flera byar och organiserade en friförsamling. En del hade förut bildat en

baptistförsamling. Då vi ännu tillhörde ryska tsarväldet voro vi ibland utsatta för förföljelse. Under tecknad har även befunnits värd att vara /bakom/ lås, första gången ett dygn och andra gången 3 dagar. Broder J Hörnström var även samtidigt med och vi voro mycket glada över att även vi aktats värda lida för evangeliets skull. Och nu efter det stora världskriget, då Estland blev självständigt, äga vi i visst avseende även religionsfrihet.

Skall även göra några korta anteckningar ur mitt timliga liv. I mitt 22:a år blev jag gift med en mycket snäll och gudfruktig flicka. Men detta glada, trevliga äktenskap varade blott i 24 1/2 år och min älskade hustru fick gå över dödsdalens flod, in i ett bättre land vilket hon så högt älskade /och som hon/ talte och sjöng om. Vi hade i vårt liv knappa omständigheter. Hennes älsklingsånger var: O Jesu kär när vill du hämta mig osv. Hon blev också hämtad i sina bästa levnadsår till saliga boningar där all nöd, sorg och elände är borta. Vårt äktenskap välsignades med åtta friska barn, 5 gossar och 3 flickor. Alla leva och äro gifta, tre pojkar och en flicka i Amerika, två flickor på Nuckö, en av sönerna är ägare på gården, en är skollärare. Efter min hustrus död var jag änklings i åtta år, men eftersom mina döttrar blevo bortgifta var jag tvungen att skaffa mig hjälp genom att gifta mig /för/ andra gången. I detta vårt äktenskap välsignades vi med en gosse, vilken ännu går i skolan. Mitt andra gifte varade icke längre än åtta år så fick hon flytta till sin Frälsare, vilken hon älskade under vandrigen här på jorden.

Nu skall jag även nämna något om mina politiska ämbeten. 1892 blev jag

invald i kommunalrådet för tre år (alla ämbeten gällde 3 år). Efter 3 år blev det omval, om man själv tillät det. /Var man inte intresserad av omval/ hade man fritid i 3 år. Sedan kunde man icke göra motstånd att uppställas som kandidat och inväljas.

Mitt andra ämbete blev domstolspresident i 3 år. I detta ämbete fick /jag/ många fiender. Alla som kommo skulle ha rätt, men så blev det ofta motsatsen. Och efter 3 år slapp jag det där oket, tackade Gud med ett gott samvete att jag icke ville göra någon orätt utan döma såsom lagen fordrade. /Jag/ var glad på samma gång att vara fri från alla kommunala ämbeten.

Denna min frihet över vilken jag var ganska glad varade blott till 1916 då jag ånyo invaldes till huvudlänsman (invaldes under krigsåren). /Jag/ gjorde alla möjliga försök att undkomma detta svåra ämbete men utan resultat. O, vad jag fick utstå många hårda påtryckningar, de /flesta/ från krigsbefälet, emedan vi bodde på krigslinjen. Från sjösidan kom /stränga/ befallningar till huvudlänsman som ögonblickligen utan motsägelse måste uppfyllas, annars var man dödens barn med detsamma. I allmänhet fick nog allt /och alla/ förstå vad krig betydde, ja t o m hästarna som skulle forsla av och an med krigsmunition, nämligen den sista vintern med sin djupa snö och höga drivor samt den stränga ihållande kölden. Hästar dogo på vägen med /under/ sina hårda lass. Folk förfröso några av sina lemmar, ja t o m dogo många av svaghet, köld och svält. Krig var det överallt, men /det var/ ändock mycket lindrigare hos oss än på många andra platser. Våra byar och hus blevo alla oskadade.

Att börja skriva om seder och bruk förr och nu skulle taga för mig ganska lång tid. Och en annan sak till är, att mina ögon äro allt för svaga vid lampskenet, ja t o m om dagen att sitta en längre tid och skriva på vitt papper förbländar dem så att då när jag slutar nästan alltsammans är grumligt.

Kommentar till Johan Gärdröms levnads-teckning.

Manuskriptet till levnadsteckningen hittade jag nyligen bland framlidne lektorn Hans Pöhls papper. Det var Hans Pöhl som någon gång i mitten av 1920-talet uppmanade Johan Gärdröm — en allmänt känd och aktad ormsöbonde, kommunal förtroende-man, en av SOV:s grundare, aktiv frikyrkoman — att kortfattat nedteckna sin levnads-historia för publicering. Av för mig okänd anledning kom Gärdröms manuskript aldrig att tryckas. Sannolikt väntade Hans Pöhl

Jörgen Hedman

En väckelserörelse bland Estlands svenskar på 1700-talet

Del II: 1760-talet

Den herrnhutiska rörelsen hade på 1740-talet upplevt ett andligt genombrott även bland svenskarna i de karga kustbygderna vid Estlands kust. De svenskspråkiga prästerna — Glansström i Röicks, Carlblom på Nuckö samt Hollming på Ormsö — spred väckelsen till sina församlingsbor. Till sin hjälp hade de energiska infödda arbetare som ofta verkade framgångsrikt.

Svensken Rabbas-Johan Mårtensson ledde den åttonde mars 1761 den estniska brödragruppens gäststund (= ofentligt väckelsemöte) i Röicks. Han talade över Johannes evang. kap. 17. Efteråt förklarade alla esterna med en mun, att även om Johan var svensk till börd så hade de honom hjärtligt kär och lyssnade gärna till hans vittnesbörd om Frälsaren. Herrnhutarnas budskap om broderskärlek slog en bro mellan de två folkgrupperna som för övrigt levde i ett spänt inbördes förhållande! När den älskade prosten Glansström dog år 1762, så bars hans kista in i Röicks kyrka av sju estniska och sju svenska bröder. Den svenske klockaren gick före och sjöng på svenska; alla de närvarande var djupt rörda — många grät bittert i saknad över den herde som dött.

På Nuckö hade broder David Schmidt verkat i många år, tillsammans med klockaren Hallman och "Bis-holm-Christian". Schmidt efterträddes

av en broder Strohle som dock dog redan 1768.

Brödrgruppen på Ormsö saknade arbetare och när sedan Andreas Hollming 1763 blev vald till prost i Insular-Wiek (efter Glansström) blev läget akut. Därför kallades 1766 Jonas Peter Massalin (se bifogad levnadsbeskrivning), som arbetare till ön. Vid Strohles bortgång övertog Massalin även arbetet med att betjäna syskonen på Nuckö. Att Massalins ankomst verkligen styrkte "de väckta" på Ormsö, visas av gruppens numerära tillväxt: medan den år 1756 hade räknat 80 väckta så fanns det 1769 hela 101 väckta.

På Nuckö fanns det 1769—78 väckta och i Röicks — 53 väckta (svenskar). På Dagö hade herrnhutarna en mycket större framgång bland esterna (500—600 medlemmar) och distriktsföreståndaren Jacob Marrasch skriver i sin årsrapport 1769 följande: "broder Rabbas-Johan Mårtensson är en trogen arbetare, men de senaste åren har han haft större anledning att gråta över sitt folk, än att fröjda sig däröver."

Forts följer

BILAGA:

Biografi över brodern JONAS PETER MASSALIN, hädangången den 11 december år 1799.

Jag föddes den 18 juli 1714 i Nyköping — Sverige, dit min far som tidi-

gare varit präst i Kirjapä i Estland flytt på grund av kriget mellan Sverige och Ryssland.

När ryssarna även kom till Sverige och brände staden Nyköping, var vår familj tvungna att fly två mil inåt landet. Här gick min äldre syster ur tiden, en händelse som gjorde bestående intryck på mig. Vi övriga barn blev nämligen väckta mitt i natten för att ta avsked av den döende. Min far bad en bön, så direkt ur hjärtat, att vi alla föll på knä. Han överlät sin dotter till vår herre Jesus för evigheten. Detta uppväckte i mig en högsta önskan att även jag skulle kunna bli en Jesu egendom för att därigenom kunna komma till Honom.

Ytterligare erinrar jag mig om några händelser som gjorde ett djupt intryck på mitt hjärta. Jag var ännu ej fem år, när jag genomled en livshotande smittkoppepidemi med lycklig utgång. När jag tillfrisknat, fick jag en ny klädesdräkt i stället för den gamla småbarnskostymen. Man sade mig att nu var jag inget litet barn mer, utan jag såg ut som en biskop. Det var inte litet jag då inbildade mig och orden steg mig åt huvudet. Härav ser man hur skadligt sådant tal även kan vara för små barn!

Sommaren 1723 hämtade vår far familjen över till Livland. Där hade han visserligen ej fått tillbaka sin gamla tjänst, som redan var besatt, däremot en prästtjänst i en liten landsortsstad, Weissenstein (Paide) — belägen tolv mil från Reval. Dock hade vi knappast tillbringat mer än några veckor där, när vår gode far insjuknade och hastigt dog.

Min mor lämnades därmed helt ensam med flera omyndiga barn. Dock fick vi stanna ett år på pastoratet utan att emellertid få några inkomster därifrån. Min mor startade då en syskola för flickor. Även vi söner måste lära oss detta kvinnliga arbete, vilket ofta genom åren kommit väl till pass, hur oangenämt det då än verkade.

Min äldste bror kom sedan i lära hos en köpman i Reval och jag själv skulle träda i lära hos en guldsmed — detta på grund av att jag visat prov på praktiska

på flera liknande beskrivningar för att sammanställa dem alla till en liten bok. Enligt min uppfattning bör manuskriptet vara av stort intresse för Kustbons läsekrets.

Som varje uppmärksam läsare kan se, tar Gärdström upp en rad frågor och tidshändelser som rör estlandssvenskarnas historia. Vi får en påminnelse om vad det betydde för allmogen att leva under det kvardröjande godsägerväldet. Lars Österbloms verksamhet som lärare och väckelsepredikant behandlas naturligtvis. Gärdström understryker att den grekisk-ortodoxa kyrkan spelade en viktig roll under tsardömet även på Ormsö. Det är intressant att läsa om Gärdströms egna insatser vid startandet av sön-dagsskolor på ön och av sång- och musikfö-

eningar. En antydan ges också om vad som ävilade en kommunal förtroendeman såväl under fred som krig.

Johan Gärdströms ordval och satsbildning har återgivits oförändrade bortsett från några mindre förtydliganden som markerats inom två sneda streck —//. Däremot har jag normaliserat hans rättstavning. Man måste beundra Gärdströms förmåga att uttrycka sig på högsvenska — han gick i skolan, visserligen under Österbloms ledning, endast under tre korta vintrar.

De foton som illustrerar "minnets album" har välvilligt ställts till Kustbons förfogande av Agneta Lindström och Gertrud Gärdström.

Elmar Nyman

Johan Engdahl

Ölbrygning på Ormsö

kunskaper. Redan hade jag skaffat oss mången förtjänst med hjälp av de verktyg min salige far efterlämnat. År 1728 övergick jag sedermera till en sjuårig lärlingstjänst hos en köpman i staden.

När man år 1736 fick höra att en greve v. Zinzendorf skulle predika i stora domkyrkan i Reval, önskade även jag att höra honom — på grund av affärsangelägenheter var jag dock tvungen att stanna hemma. Efter predikan uppsökte min bror mig och berättade att han aldrig förr hade hört en sådan predikan. På min önskan att han skulle dela med sig av det han hade hört svarade min bror: "Nu kan alla människor bli saliga, ty Gud har av kärlek till oss fallna människor själv blivit människa, har utgjutit sitt heliga blod, för att vi skall få förlåtelse för våra synder. Ja Han har dött för oss, för att vi skulle bli delaktiga av det eviga livet."

Dessa ord gjorde ett djupt intryck på mig och jag blev själv allvarligt bekymrad över min salighet. Jag klagade min nöd för överpastor Mickwitz. Denna föll på knä med mig och bad för mig direkt ur hjärtat. Jag besökte honom ett flertal gånger, dock utan att finna någon ro, det var nära att jag helt hade givit upp det hela. Hela tiden ljöd det i mitt inre: "O, om även jag kunde få den rätta tron."

Snart slog så även för mig nådesstunden, det föreföll mig som om Jesus själv talade till min själ: "Du mödosamme och betungade, Jag vill vederkvicka dig — du skall leva!" O, hur jag kände mig då!

År 1766 nådde mig så ropet, att hjälpa de väckta på ön Wormsö i Livland. Jag antog kallelsen och Frälsaren bekände sig nådig mot mig. Efter två år gick broder Strohle, som åtskilliga mil från min bostadsort betjänat syskonen på Nuckö, ur tiden. Då övergick även arbetet med att betjäna denna lilla hop på mitt ansvar.

Frälsaren välsignade mina händers verk, som bestod i att reparera ur, så att jag utan att behöva något understöd av de mycket fattiga syskonen kunde försörja mig med det nödortftigaste i min tjänst.

Efter tolv års välsignad tjänst blev sedan vår salige broder Massalin år 1778 kallad till Kleinwelke i Tyskland. Där ägnade han sig med största trohet åt att undervisa små barn. Ända till hög ålder fick han njuta av en god hälsa. Sedan 1796 fick han emellertid slagliknande anfall, efter vilka han tvingades till ett tvåårigt sängliggande. Därvid förlorade han dock icke modet, utan tillbringade

Öl bryggdes i Estlands svenskbygder främst till helger, bröllop, slätter och även om vintern när det var ont om mjölk.

Brygningen utfördes på många olika sätt granngårdar emellan. Ännu större var ju skillnaden mellan olika orter inom Svensk-Estland.

Jag skall här försöka berätta om hur öl bryggdes i mitt hem.

Hos oss gjordes malt för hela årsbehovet färdigt på hösten. På de flesta ställen användes korn till malt, men hos oss var det alltid råg, på senare tid även vete.

Säden lades i blöt i stora vattensåar. Där fick den ligga tills den var tillräckligt mjuk ca 2 dygn beroende på hur torr säden var från början.

Jag minns från min tidigaste barn-dom att man bröt kålblad i vitkålsländet och bredde ut ett lager i ett hörn på loggolvet. Man beräknade då hur stor yta som skulle användas och lade en "ribänke" på sidan så att ett lagom stort utrymme erhöles.

Därefter lades säden, som hade legat i blöt, dit i ett ca 10—15 cm tjockt lager och täcktes över med ett lager kålblad och fick ligga och växa. På detta sätt blev groddbildningen ganska ojämn.

Högst upp och längst ned i botten hann groddarna växa för stora innan

sin tid i förtroligt umgänge med vår Frälsare — i full förtröstan på att denne snart skulle hämta honom till Sig.

Den 11 december år 1799 slog förlösningens timme för broder Massalin under hans åttiosjätte vallfärdsår på jorden.

— *Ur levnadsbeskrivning över broder JONAS PETER MASSALIN, Archiv der Brüder-Unitär in Herrnhut: R.22.23.84.*

FOTNOT: I vilken relation denna broder Massalin står till familjen Massalin från Sviby-Mars (Masasa) på Ormsö är oklart. Familjen kan ju vara ättlingar till herrnhutaren, även om denne ej nämner något giftermål eller några avkomlingar. Möjligen kan familjen ha tagit familjenamnet år 1838 till minne av en omtyckt ledare för brödragruppens arbete på ön.

säden som låg i mitten över huvud taget hann gro. Med andra ord: groddningen blev mycket ojämn, delvis med långa groddar, då fanns inget sött kvar i kornen, medan en hel del fortfarande inte hade grott alls.

På senare tid gjorde vi så att säden lades i blöt som tidigare, men lades i en hög på riegolvet för groddning. Man kontrollerade nu med handen om värmen var lagom. Var den för hög fick man breda ut säden i tunnare lager. Var den för låg så östes säden ihop. På så sätt rörde man om hela tiden (säden bytte plats) och man fick en mycket jämnare groddning på maltet och därmed en mycket bättre kvalitet.

Maltet torkades nu i rian där man förstas skulle vara försiktig och lägga endast ett mycket tunt lager åt gången på "pårsarna" (brädor som var ca 1,2 m från taket i rian), för annars kunde man få maltet surt i värmen.

Maltet maldes alltid strax före brygningen och skulle malas ganska grovt, helst varje korn i 3—4 delar. Om man malde maltet till mjöl var det ju ganska svårt att få vörten genom bryggstunnan där det gärna fastnade (mera om det senare).

När så maltet var malet, blandades det med vatten till tjock deg och lades på bakplåtar och sattes in i ugnen för bakning.

Många bryggde inte med bakat malt utan med "soa"-malt eller "såva"-malt som metoden kallades. Det gick till på så sätt, att man lade malt i sår och hällde kokande hett vatten på. Vidare hade man stora järnklumpar som man värmde glödheta och sänkte ned i såarna för att ytterligare koka ur maltet.

Om man använde bakat malt, var ju en hel del bränt i ugnen, och ölet blev mörkare i färgen och kunde ha lite bränd smak. Om man använde "soa"-malt, blev ölet ganska ljus i färgen och smakade lite annorlunda än öl bryggt på bakat malt.

Många gjorde ett mellanting. För att få ett brygge med "soa"-malt mörkare till färgen bakades en del malt ganska hårt, och på så sätt kunde man få färgen mörkare.

För brygning använde kärll användes inte till någonting annat än just ölbrygge. Kärllen var alla av trä, för man

skulle ju inte använda galvade hinkar m m.

Brygg tunnan var en ca 180 liters tunna med ett hål i botten och en lång tapp som räckte upp till övre kanten. Längst ned på botten lades 7—8 träribbor, som var urjackade på ena sidan. Den urjackade sidan lades nedåt mot tunnbotten, så att vörten skulle kunna rinna fram till taphålet i botten. Som filter i tunnan användes i regel halm. Man skar halmen i lagom längder, mitt över tunnan längst, mot sidorna kortare, ca 7—8 cm tjocka lager. Nästa lager lade man tvärsöver föregående lager osv så att man fick ett sammanlagt lager av ca 30—40 cm tjocklek. Ovanpå halmen spände man nu 3—4 käppar som var spetsiga i bägge ändrar för att hålla halmfiltret på plats.

Tunnan placerades nu på en ställning som kallades "kränkja" och ett långsmalt träkärl "rosthö", hos oss tillverkad av en grov alstock ca 1,2 m lång med ena änden under tappen i tunnan och andra änden fram, så man kunde ösa upp vörten och hålla den i jäskär- len.

Om man bryggde med bakat malt, lades en del i taget i tunnan och kokande hett vatten hölls på så hett som möjligt. Man lät det nu stå och dra ur en tid, så öppnade man tappen och lät vörten rinna ned i hon i ganska liten stråle.

Om man använde "soa"-metoden så hade man ju enligt tidigare beskrivning malt och hett vatten i sår. Då öste man upp vörten i tunnan och lät vörten rinna sakta genom halmfiltret. Om nu maltet var för finmalt så kunde det täppa till i halmen så att man fick ösa ur allting och lägga i ny halm.

Jäskärnen "gärskarena" var som sagt särskilda kärl som togs fram vid brygge. I jäskärnen eller rättare sagt runt om och i botten på jäskärnen fanns ett tunnt lager jäst från föregående brygge kvar, väl torrt. På senare tid köptes jäst i affären. När man höllde i den ljumma vörten, 35—40°, så löstes jästen upp, och efter några hinkar vört såg man att jäsningsen började.

Humle liksom allt annat odlades hemma. För brygget lagom mängd kokades och silades genom en linneduk och tillsattes under jäsningsen till för familjen lagom smak.

Jäsningsen är ju den viktigaste proceduren i brygget, helt avgörande för alkoholhalten.

Jäsningsen är nu i gång i vår brygging. Nu måste man kontrollera att jäsningsen inte sker så snabbt att värmen stiger för högt. Jästtemperaturen bör ej överstiga 45°. När man ser att jäsnings-

Första året för Svenska Odlingens nya generation, SONG

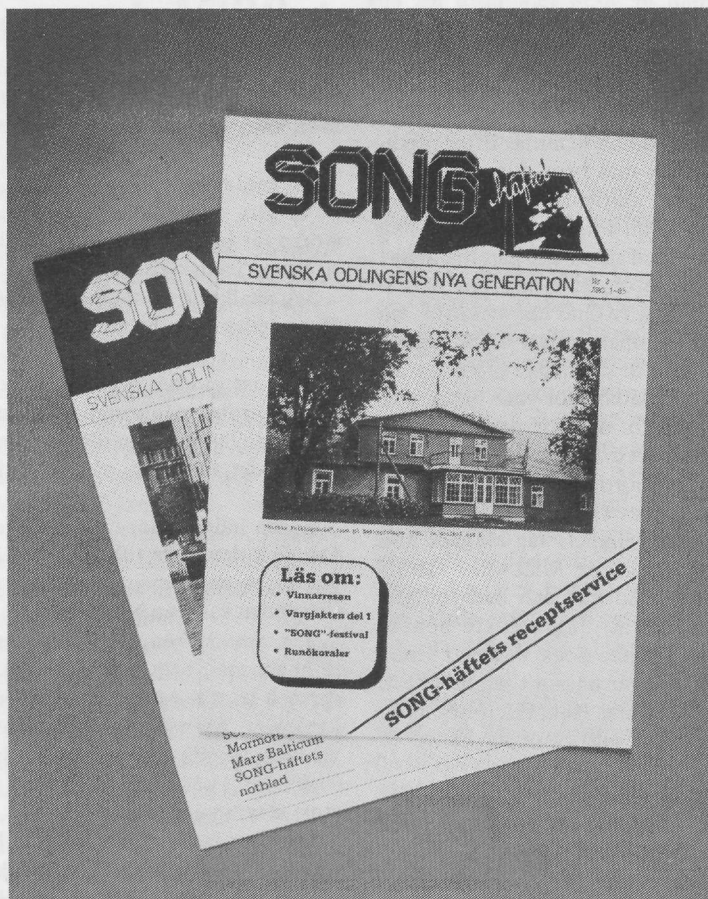

Foto Ronnie Ericson

SONG:s första verksamhetsår börjar gå mot sitt slut. Det har varit ett intressant och givande år för oss som försökt att organisera en verksamhet bland den yngre generationen estlandssvenskar. Medlemsantalet har till vår glädje kunnat noteras till 280 personer.

I våras skickades en enkät ut för att pejla medlemmarnas intresse för olika slags aktiviteter med estlandssvensk anknytning. Störst visade det sig att intresset var för folkdräktssömnad, dialekter, byforskning, matlagning, sång

och dans. Medlemmarna kom även med egna förslag som t ex hantverk: tillverka föremål som användes, t ex kannor. Växter: de äldres kunnande om växter, träd och deras användning. Tagelharpsbygge osv. Nästan i alla aktiviteter finns tankar på ett samarbete mellan generationerna. Vi lär av de äldre.

Ett fint exempel på detta är den dräktgrupp som startat sin verksamhet nu i höst. Varannan tisdag träffas några yngre som vill sy sin egen estlandssvenska folkdräkt, tillsammans

ningen börjar avtaga kan man tillsätta socker och på så sätt förlänga jäsningsen och erhålla högre alkoholhalt.

Slutligen ankare, kaggar att förvara ölet i. De skall ju vara täta och rena. Man brukade fylla ölet på ankare strax innan jäsningsen helt upphört, så att viss jäsnings fortsätter i ankarena. På så sätt skummar ölet när man tappar upp det, smaken är bättre och förvaringstiden kan bli avsevärt längre.

Mäskan som blev kvar i tunnan togs ofta vara på, särskilt om vintern. Vi hade en likadan tunna som brygg tunnan som gjordes i ordning med halmfilter. Mäskan östes nu i tunnan och ställdes i "baxe" där den fick stå och surna till.

Jag har här försökt påminna mig hur öl bryggdes i mitt hem. Jag är väl medveten om att många gjorde på annat sätt med säkert mycket bättre resultat.

med de äldre kvinnor som ingår i den handarbetsgrupp som har till vana att träffas på SOV:s arkiv varje tisdag. Här träffas vi och har trevligt tillsammans. Av de äldre får vi lära oss hur vi skall sy våra dräkter, sticka strumpor och väva band. Vi får oss också en del dialekt till livs som vi tacksamt lyssnar till, då det ju numera allt mer sällan talas dialekt. Sydamerna gör det dock ibland sinsemellan till vår stora glädje.

Den 12 oktober samlades medlemmarna till ett stormöte med intressant program. Viktor Aman berättade minnen från tiden runt 1939. Hans Selin talade om vad som finns i SOV:s arkiv och visade en del bilder därtill. Vi hade besök av par klädda i folkdräkter från de olika estlandssvenska bygderna, och avslutningsvis berättade Arnold Lindgren om Rågö danslag.

” — Hå mång år gick tu é skola?

— Tri år. Man fick klar se mä he. Ve had skolbok å läsebok, katekes å bibolslära. Kartbok, kartn skuld ve mä kuna.

— Var é ive Estländ?

— Nae, ive hela värde. Kartn hengd opa vägge, å tär fingo ve pek mä kartståkan opa en. Joel Nyman var min lärar. Mike huräkñas had ve. Bokräknas mä, å skrivning had ve, ett såm é kallar färe rättskrivning här. He kalla ve fär ortografi, å ara boke var kalligrafi, såm ve fingo skriv. Tå fingo ve gära bokstavena riftit fagor milla linjana. Grifoltavlar had ve mä. Ve räkna opa grifoltavla, å så fingo ve gå opp te stor tavoln å räkön mä klit.”

Ni minns väl ungdomstävlingen. Detta är några rader på Nuckösmål ur det vinnande bidraget där Vivi Drie intervjuar sin faster Elfride Ekman. En arbetsgrupp som SONG tillsatt har under året arbetat med de olika tävlingsbidragen för att så småningom kunna publicera dessa i bokform. Vi hoppas att boken skall kunna vara klar till hembygdsdagen 1986.

Ytterligare en grupp har startat sin verksamhet under året. Det är SONG:s egen tidning SONG-Häftet som kommit ut med 3 nummer i år, och bland medlemmar och andra rönt stor uppskattning.

Tidningen består främst av artiklar med estlandssvensk anknytning, ett stående inslag är recept på olika estlandssvenska maträtter. Vi vill gärna uppmana Kustbons läsare att till SONG-Häftet skicka in artiklar eller notiser som ni tror kan vara av intresse för den yngre estlandssvenska generationen. Sänd dem under adress SONG-Häftet c/o Lena Björk, Rigagatan 14, 115 27

Meddelanden och notiser

SOV KALLAR TILL ÅRSMÖTE

lördagen den 19 april 1986 kl. 18.00
i Eesti Maja, festvåningen, Vallingatan 34, 1 tr, Stockholm

Dagordning enligt stadgarna

Kaffeservering till självkostnadspris
Musikunderhållning av estlandssvenskt märke
Lotteri

Medtag styrelsens årsberättelse, som medföljer nästa nummer av Kustbon.

Förhandsmeddelande om hembygdskväll NUCKÖ

SOV:s serie om hembygdskvällar fortsätter nu med en Nuckökväll i Eesti Maja lördagen den 5 april 1986 kl. 18.00.

Mera härom i nästkommande nummer av Kustbon.

Förhandsmeddelande

Byborna från Sviby, Ormsö, planerar en träff på västkanten 1986, närmare bestämt i Eesti Maja den 24 maj.

Utförligare i Kustbons marsnummer 1986.

De kommitterade från mötet den 15 nov 1985.

Minnesgåva för estlandssvensk forskning

För att hedra professor Gerhard Hafströms minne har Edvin Talback, Canada, med familj till SOV överlämnat

en penninggåva för estlandssvensk forskning.

STOCKHOLM. Ni kan även prenumrera på tidningen för 1986, inbetalningskort medföljer denna Kustbon.

När nu 1986 närmar sig står SONG inför ett nytt verksamhetsår då vi hoppas kunna starta ytterligare aktiviteter för att lära oss mer om den estlands-

svenska kulturen. En verksamhet som känns mycket angelägen och viktig att starta är en dialektkurs. Vi känner att det brådskar med att vi yngre skall få lära oss att förstå och tala något av gammaldags dialekterna som språkades i svenskbygderna.
Inger Nemeth

Strövvägar på Ormsö

Ur tidskriften "Eesti Loodus" nr 11, nov 1984, utgiven i Estland

Sviby strand en stilla kväll.

Säkert anländer den som vill ströva på Ormsö med pråmen från Rohuküla till hamnen i Sviby. Denna hamn byggdes 1932—1933 med stödpengar från staten. Efter behov har hamnen senare byggts ut. Eftersom Ormsö (93 kvm²) i storlek är nummer fyra av Estlands öar, rekommenderas strövtåg per cykel, men om man så vill, klarar man sig även utan tvåhjulningen.

Första målet är Hullo — en färd med buss. Men en entimmespromenad ger den vandrande möjlighet att bekanta sig med naturen på öns södra sida. Våra steg förde oss till Berget. Det lönar sig att stanna där och beskåda Svibybukten, där vi kom i land. Framför Berget har en gång funnits hemman, men efter 1825 och 1932 års eldsvådor återuppsbyggdes de aldrig.

Från Sviby far vi vägen mellan lövängarna till Hullo. Första huset till höger är mejeriet och där i närheten filialen av Ormsös Fiskerikolhos "Lääne Kalur". Något framför står den ortodoxa kyrkan från förra seklet, nu helt förfallen. Tsarens tro blomstrade en kort tid, då den dåvarande ryske kommunalsekreteraren listigt utövade sitt ämbete. Från kyrkan går vi ett par hundra meter fram till vägen och står vid Hullo väggkors. Svänger till höger och närmar oss Skogskontoret. Över

50 % av Ormsös yta är skog. Vidare, och resenären känner doften från bageriet "Vikero". Till höger står den byggnad som inrymmer Ormsös åttaklassiga skola med mer än 30 elever. På skolgården framför, i syrénskuggan, står Minnesstenen över de stupade i kriget. "Sovjetmilitären befriade ön den 27 september 1944" står det på stenen.

Bakom skolans idrottsplats leder en liten stig till kyrkogården, där under tallarna två kulturpersonligheter vilar. Jaan Spuhl (Rotalia) (1859—1916) och Konstantin Kreek (1852—1917), tonsättaren Cyrillus Krees far. Vi återvänder till stora vägen och står framför affären i Hullo, där det är möjligt att öka på matförrådet. På motsatta sidan av gatan är byggnaden för telefoncentralen med kommunförvaltningen på nedre botten. Busshållplatsen ligger intill. Vid vägen mot Kärrslätt finner vi Kulturhuset, där under höst och vinter en kaffeservering håller öppet. Från Kulturhuset svänger vi in på skogsstigen och finner "Baronstenen", en sten med måtten 6,6×3×2,35 m. På den stora stenen finns en text på tyska inhuggen: Till minne av Ormsös sista baron Fr.F. v.Stackelberg".

Vandringen fortsätter via skogsstigen till vägen Rälby-Hullo. Vi tar till vänster och när Ormsö vita kyrka. Från kyr-

kan via en gångstig mellan syrénbuskarna är vi framme vid minnesstenen över L J Österblom. Hans trettonåriga missionsgärning från förra seklets sista år lämnade märkbara spår efter sig. Sålunda började ormsöborna efter Österbloms lärargärning bygga skorstenar på bostadshusen, drickandet försvann från ön och skolväsendet utvecklades. Intill kyrkan finner vi prästgårdsbyggnaden, som ligger i ruiner. Enligt legenden lär den danske kungen Valdemar II ha låtit bygga kyrkan på 1200-talet. Under alla förhållanden är kyrkobyggnaden bland de äldsta inom länet. På kyrkans framsida står fyra årtal: 1219, 1632, 1772 och 1929. Det första årtalet avser ej byggnadens påbörjande utan ett antagande om att de första invandrarna kom till Ormsö då. I begynnelsen uppfördes en träkyrka. Årtalet 1632 anger det år, då kyrkan fick sitt långhus av sten. Senaste grundliga ombyggnaden företogs 1929 (det var en reparation, övers anm). Nu är det arkitektoniska minnesmärket övergivet och på väg att sönderfalla. Kyrkogården är inhägnad av en säregen stengårdsgård. Mellan stora upprättstående stenar har man staplat upp mindre utan murbruk emellan. Kyrkogårdens huvudentré är på södra sidan. Gången delar kyrkogården i två hälfter: till vänster öbornas äldre begravningsplatser med solkors, till höger det nuvarande gravsättningsområdet. Solkorset förfärdigades i regel av hemmansägaren själv. Vid granskning av skriften på de i marken sjunkna och mossbelupna korsen, finner man mästerverk från tre århundraden. På ingen annan plats i Estland har en sådan mängd av solkors förekommit. Vid kyrkogårdens västliga sida gömmer sig ett gammalt kapell med valvtak. Sjukhuset på Ormsö ses genom tallskogen vid kapellet. Detta sjukhus öppnades år 1935 efter ombyggnad av det gamla "pastoratet". (Fel, det var klockargården, som byggdes om till sjukstuga, översättarens anm.) Här arbetade tidigare en sjuksyster, som behandlade lättare åkommor. Nu finns 10 platser på sjukhuset, där även en resenär kan få läkarvård, om han råkar ut för något.

Från Håkabacken, som nu kallas Hokabaka, svänger vi till vänster mot Magnushov. Efter att vi har trampat på

en km framåt, får vi börja se upp. En liten gångväg tar till vänster, och vi är framme vid källan varifrån baronen låtit hämta sitt dricksvatten. Den som vill se Prästviken, kan fortsätta förbi källan längs en bäck som rinner ut i Prästviken. Efter snår och tuvor står vi inför en mur av vass, och bakom den hör man sjöfåglarnas ljud. Prästvikens djup är i genomsnitt ca 50 cm och arealen 36,6 ha. Det är källorna som ger sjön liv.

Vi vandrar vidare, och via stigen över gårdet når vi Magnushov. Till höger vid vägen finner vi herrgårdens välvda källare. Till vänster ser vi ruinerna av godssets byggnader, omgivna av den förvildade slottsparken, som de få medlemmarna i Trädgårds- och Biodlarföreningen inte orkat med att sköta. Vi står vid Magnushovs utkant på väg till Hullo. Vid vägens vänstra sida skådar vi öns elverkscentral och sågverk. Till höger finns den gamla holländska kvarnen, övergiven och förfallen. Genom århundraden har kvarnarna varit en prydnad i Ormsös natur. År 1625 lär det ha funnits 79 sådana på ön. Från vägen har vi utsikt över Prästviken, varifrån den lilla ån Vae rinner ut i Hulloviken. Redan före andra världskriget fick ån rakare riktning genom grävning. På vårarna leker massor av fisk i ån. Kraftiga sydvindar pressar emellanåt åns vatten in i Prästviken. Från vägen till höger ser vi mellan träden den grunda Hulloviken, vars strand på östsidan är sandig. Pasjana, Tälmen och Sanken skyddar viken mot de kraftiga sydvindarna. Ännu en kilometer, och vi är framme vid den bekanta vägkorsningen i Hullo. Vi vänder mot Rumpo och stannar vid stranden för att lösa oss i havsvattnet efter fem timmars strövtåg. Den vandrare, som vill övernatta på Ormsö, finner vid Rumpostranden en tältplats, där det även är tillåtet att tända en brasa.

Nästa dag kan man vandra på eneängar längs det långa Rumpo näs. Det är bäst att börja vandringen från Hullosidan och gå tillbaka längs Sviby-viken. Cyklar vi, far vi till höger om Berget i Sviby. Efter en sträcka på 3,5 km når vi Söderby. En km före målet går en mindre väg från Pikners gård till Hosby. Från vägkorsat på 2 km avstånd står Skärstenen (6,5 × 6 × 3,4 m). Vägen delar sig här i två grenar — mot Långören och mot Obbholmen. Vi ser Hästholmen över sjön och även Hapsals och Rohukülas stränder. Förr i tiden började vintervägen till fastlandet härifrån. I Söderby bor svenskarna Murman. Så snart husmor Maria får tillfälle, får be-

Gammal gård på Ormsö.

sökarna höra äkta Ormsösvenska, blandad med cittra och sång. Före Norrby skymtar till vänster mellan tallarna den rödsvita Norrby översta fyr, byggd 1935. Den nedersta, byggd samma år, är nere vid stranden. Vi stannar och tittar ut över Osesundet, som skiljer Ormsö från Nucköhalvön. Vi ser Mälän, där fordom var betesmark för får. En rävfamilj håller till där i dag. I byn stannar vi framför O Bergrens mönsterhemman.

Nästa by är Diby. Framför vilohemmet "Talleks" i två våningar stannar vi och tar sedan en promenad ca 400 meter till Diby träsk, den i storlek andra sjön på Ormsö (9,1 ha). Träsket är mycket grunt. Sommartorkan kan orsaka att träsket växer igen. Åter på cykeln, och framför oss väntar Rälby. Här passar det bra att göra en sväng till stranden. Från bönehuset tar vi till höger. Från åsen blickar vi ut över havet. Från vägen till vänster ser vi ruinerna av barnhemmet Bethanias byggnader. Hit kom fattiga barn från Sverige på sommarvistelse. Uppfriskande simpaus i viken och tillbaka till byn Rälby. Byn är öns bäst iordningställda. Flera gamla bondhus har byggts om till sommarvillor.

Vidare till Hullo. I centrum av Ormsö slutar strövfärden genom den östra sidan, som avverkades på ca fyra timmar. Från Hullo kan man färdas åt Rumpo-hället och leta upp tältplatsen. Den som här mera ork, tar sig efter vilan via Hullo genom Kärrslätt till

Saksby ca 8 km. Vägen på den västra delen av ön är tämligen god. Från Saksby cyklar vi en km vidare. Vi befinner oss då vid stranden på den västra sidan av Ormsö. Över Harösundet ser vi Dagö. Det är väl värt att komma fram till fyrtornet, byggt år 1864. Här stod år 1941 det sista slaget på ön.

Vår färd går tillbaka till byn Saksby och vi ställer kosan söderut. Efter en km, vid Förbyvägens början, svänger vi till vänster in på den skogsväg som för till Fällarna. Vid vägen med kvartalsnumret 27/28 syns bland granarna Vitberget (Hoitberge). Med platsen förknippas en legend om Hoitbergsgubben och hans troll. På skogsvägen kommer vi fram till Magnushov, och därifrån trampar vi mot Hullo via en gång- och cykelväg. Vårt 20 km långa strövtåg avslutas därmed. Den som vandrat kan nu summera dagens färder, beskåda solnedgången från Rumpo's höjder och sedan trött krypa in i tältet.

Ants Varblane
(övers Hugo Mickelin)

Originalartikeln i "Eesti Loodus" är illustrerad med en färdskiss och med 7 foton, nämligen 1. S:t Olovs kyrka från 30-talet, 2. Solkorsen, 3. Prästviken, 4. Ån, 5. Hoitberget, 6. Saksby fyr, 7. Norrby högre fyr. 15 källor och använd litteratur återopas, däribland Kustbon 2/1983, där Ormsödagen i Stockholm refererades.

HM

Agnes Hermansson 80 år

Dagmar Pettersson t v och Agnes Hermansson vid Hedens skola i september 1967.

Den 16 december i år fyllde en av de verkliga estlandssvensk-vännerna, som också var med "på den tiden", Agnes Hermansson, född Olsson, 80 år. Inför högtidsdagen bad jag henne berätta om sitt mångskiftande och innehållsrika liv allt sedan födseln på fädernegården Gubbegården i Väne-Åsaka, där hon numera också är bosatt tillsammans med syskonen Karl och Astrid.

I Agnes' berättelse passerar många människor — kända och okända — revy, allt ifrån föräldrarna Olof Gustaf Svensson och Augusta Maria, född Johansson (de fem barnen kallade sig Olsson efter faderns förnamn) till Dagmar Pettersson, likaså rikssvensk och varm estlandssvensk-vän.

Agnes växte upp "hemma på gården" och hade alltså redan från början den äkta och riktiga känslan för natur och miljö, som skulle visa sig vara så viktig när hon som 25-årig lärarinna kom till Runö år 1930. Hon var då utexaminerad från landstingets seminarium i Borås och hade bl a haft tjänst på Vikbolandet och i Norrköping. Väl hemkommen på sommarferier träffade hon Carl Gustaf Grönberg, svensk präst från Kanada, på besök i sin hembygd Väne-Åsaka. Grönberg hade av ärkebiskop Söderblom fått förordnande till Runö och, eftersom med prästtjänsten följde att också vara lärare, till vilket han inte ansåg sig ha kompetens, sökte han nu en "assistent". Agnes blev erbjuden tjänsten och sedan hon i Husmodern läst om att 50 runöbor varit i Stockholm på inbjudan av sångkören OD, beslöt hon antaga erbjudandet om platsen. OD hade under en turné med sin ledare Hugo Alfvén besökt Runö året innan och det hade i det sammanhanget skrivits myc-

ket i tidningarna om runöbornas stora kärlek till Sverige och allt svenskt.

Det första mötet med runöbor skedde i en fiskebåt en lugn septembardag 1930 vid Domesnäs — Agnes hade medföljt ångbåten som gick mellan Stockholm och Riga, ett arrangemang som var mycket praktiskt men som de estniska tullmyndigheterna inte gillade riktigt. Och så de första stegen på estlandssvensk mark! Runö! Prästgården med skolsalen och lärarinnans bostad, upprop med barnen "denna vackra bu-kett skolbarn i hembygdsdräkter, de sa 'ja', sedan talade de en dialekt sinssemellan som jag inte förstod". Nybörjarna det första året hette Hulda, Aina och Alfred och i sista klassen gick Kristian, Johan (allmänt kallad Sjole), Helena, Kristina och Thomas (det sistnämnda namnet står för undertecknad och redan då lades grunden till en livslång vänskap mellan Agnes och mig. Min släkting, bänkkamrat och käre vän Sjole avled några år senare i en difteriepidemi som då härjade på Runö).

I sin berättelse nämner Agnes alla bestyr med anskaffande av läroböcker och skolmaterial, det var bågagnade "Sörgården" från en studiekamrat, Jakob Blees' "Estlands geografi" från Reval och katekesböcker från Jönköping och mycket annat. Folksekreterare Nikolaus Blees inspekterade skolan och var mycket nöjd, likaså folkskoleinspektör Steenberg i Arensburg. Nu skulle också estniska språket upp på schemat och till detta engagerades fyrmästarens fru Minna Granfelt. Prästerna på Runö passerar också revy: Grönberg, som redan nämnts, John Lindström, John Isacson och även prosten Adolf Kloo, som kommit på sommarbesök. Vidare de rikssvenska

sjuksköterskorna Jenny Larsson och Anna Ollén. Agnes berättar om prost- och biskopsvisitationer med bl a biskop Rahamägi och prosten Hjalmar Pöhl med sång i kyrkan av ormsöbon Anders Aspelin, om den svenska kustflottans besök med kaffe i prästgårdens trädgård för staben med konteramiral Tham och prins Bertil i spetsen och om besöket av dåvarande Radiotjänst med Sven Jerring, Carl-Allan Moberg och den store runövänner Gustaf Gustafsson. Men det är givetvis alltid främst öborna Agnes tänker på, när hon berättar om sina åtta år på Runö. Ungdomarna hon skulle fostra var fina och trevliga och även de vuxna lärde hon sig snart tycka om. Hon hade alltid pastor Grönbergs råd i tankarna när hon i början ibland misströstad över sin uppgift: "Tag barnen med kärlek". Arbetet kunde ibland dock kännas påfrestande för en ung lärarinna — under huvudkudden hade hon ofta en lärobok och sitt konfirmationstestamente.

Den 13 oktober 1938 lämnade Agnes Runö. Om uppbrottet berättar hon: "Det avskedet var det svåraste jag haft från någon plats. Kan inte beskriva det. Jag hade fått läsa med dessa ljuvliga öborn, fått ha söndagsskola, vara med hela befolkningen i helg och söcken." Före uppbrottet hade hon även hunnit med resor till de övriga svenskbygderna och Reval. Hon fick också tillfälle att, för att bota sviterna av en reumatisk åkomma, besöka det berömda gyttjebadedet (Mudaravila) i Arensburg. Om sitt sammanträffande därstädes med Dagmar Pettersson berättar hon: "När jag promenerade på kvällen tillsammans med runöflickan Aina Lorentz i sin folkdräkt kom en dam fram och sa 'jag förstår att Ni är från Runö', och så var bekantskapen gjord." Det uppstod en livslång vänskap mellan Agnes och den talangfulla och sångbegåvade korrespondenten på försäkringsbolaget "Eesti Lloyd" i Reval. Efter bådas hemkomst till Sverige umgicks de flitigt och kunde ofta ses tillsammans på de estlandssvenska sammankomsterna.

Efter Runö-tiden hade Agnes ett vikariat på Gotland och fick där vara med när svenskbyborna firade 10 år i Sverige. Det var predikan av Kristoffer Hoas i Roma kyrka och klockringning i den nyss resta klockstapeln med kyrkklockan från Svenskbyn. Sedan blev det Hedens skola i Sjuntorp, där hon kom att stanna ända till sin pensionering, alltså hela 30 år. År 1944 gifte hon sig med musikfanjunkaren August Hermansson. Till bröllopet kom bl a runöbon Lovisa Österman och hennes barn.

Ingeborg M Mihkelson till minne

Ingeborg Marianne Mihkelson, Danderyd, har avlidit i en ålder av 76 år. Hon föddes i Tallinn 1909 och var dotter till Hans och Lydia Pöhl. Efter avslutad skolgång i Tallinn vistades hon under någon tid i Stockholm, där hon gick på hushållsskola. År 1929 fick hon anställning på Birkas Folkhög- & Lantmannaskola, Nuckö. Där undervisade hon i födoämneslära, barnavård och sång samt uppehöll även tjänsten som skolans husmor. Hon ingick också där äktenskap med skolans rektor, agronom Nils Danell. I äktenskapet föddes sönerna Hans-Hjalmar (avliden) och Nils-Olof.

Efter flyttningen till Sverige 1932 vistades familjen på Höjentorps Kungsgård och sedan på Skytteholms gård, Ekerö.

I början av 40-talet genomgick hon Handarbetets Vänners Vävseminarium, Stockholm. Efter examen fick hon anställning som vävlärare vid Andrea

De var då bosatta i trakten och dottern Ruth fick hedersuppdraget att bära slöjan. Även Dagmar Pettersson var med på bröllopet.

Så här litet "post festum" önskar jag och många med mig, elever från Runö och övriga runöbor och många andra bland estlandssvenskarna Agnes ett riktigt hjärtligt *lycka till* och vill hylla och tacka henne för hennes pedagogiska gärning bland oss och för all fin gemenskap under många år!

Thomas Lorentz

Lydia Pöhl

"Dag för dag"

I början av september 1941 drog frontlinjen fram över Ormsö. I det följande avsnittet av Lydia Pöhls dagbok får vi uppleva händelserna under dessa dagar.

1. Hapsal föll igår på söndags morgon kl. 7. Nu finnas blott öarna kvar — men Gud står emellan oss och det onda — därpå ha vi så många bevis. "Och trygg jag står på klippans kam — Han vacklar ej min fasta borg." För tio veckor sen — var det krigsförklaring kl. 4 på söndags morgon.

2. Ledande kommunister fick igår krypa från "Hapsal" — "Rohoküll" för att rädda sig i båt över till Wormsö. Utan åror hade de arbetat sig fram — med mössan hade de öst vatten ur båten. Idag fortsattes resan till "Dagö".

Här på Wormsö arbetas det i hast längs stränderna med stolpar och taggtråd. Hela militären är i "Hosby" — "Sviby" och väntar på tyskarna.

3. Det dundrar hela natten — det dundrar hela dagen! Bevara oss Gud från blod! Varför frukta? — Vår Fader sitter vid ratten! — Varför beder jag? Därför att jag tror! — Var stilla min själ och se vilken frälsning Gud varder dig givande! — "Jag ser att Gud är underbar!"

"Nu hela vägen han mig för — och när jag beder han mig hör." Vi få ej sjunga: Blott en dag — utan blott en stund ett ögonblick i sänder — "ty av Mörksens här — vi kringvärva är — — — O vik ej från vår sida."

Enerothes Högre Handarbetsseminarium, Stockholm, och tjänstgjorde där till skolans nedläggning. Därefter anställdes hon som föreståndare vid Stadsmissionens vävskola, Stockholm. På den posten stannade hon till sin pensionering.

År 1948 ingick hon äktenskap med juristen och försäkringstjänstemannen Johannes Mihkelson och fick i detta äktenskap dottrarna Aune och Kristina. Tillsammans med familjen tillbringade hon somrarna på sitt älskade Ithrevik, Gotland. Vistelsen där påminde henne om barndoms- och ungdomssomrar på Ormsö.

Förutom maken Johannes sörjes hon

5. "Tack vare Gud som låter — oss glada vakna upp.
Och över Wormsö åter — en nådens sol gått upp."
"Om I icke haven tro — skolen I icke hava ro."

Jes. 7:9

"Tron är en fast tillförsikt om det man hoppas — en övertygelse om ting man inte ser." Heb. 11:1

"Jag vill ej se — ett steg är nog för mig." — Det är mig tillräckligt att min Gud ser — och min Gud vet. — Han ser även de mina och vet vart de äro.

Det är så stort och svårt att fatta — att ha en världens skapare till sin Bundsvervant, — och ändå finns där ögonblick då jag fruktar och ängslas. *Förlåt min klenro!*

6. Det är så lugnt idag — inte ett skott hörs, — men — det är nog lugnet framför stormen. Vem vet vilket är föremålet — "Wormsö" heller "Dagö". Nu är det kväll — och det har förblivit lugnt. Hjelp oss att kunna gå lugnt till vila — förnimma att vi ha änglavakt omkring oss. När stundar den dag jag får höra av de mina? — Kanske är den nära.

7. Idag natt kl. 1 kom Mares bror bakom fenstret med budet att fadren dött av hjärtslag — och samtidigt, "Hosby" beskutes av Tyskarna från Nuckö. Nu är det kväll — dundret pågår alltjämt. Kl. slog 9 — jag är ensam — ty även Maria och Anna har lemnat mig för att söka en säkrare plats i någon källare. — Min säkra plats är under Guds vingars skugga — där vill jag

närmast av sonen Nils-Olof, leg läkare, dottern Aune, leg läkare, dottern Kristina, missionär, och svärdöttrar, svärsoner samt barnbarn.

Ingeborg var en varmt kristen person, som var redo att på alla sätt bistå dem, som sökte hennes stöd och hjälp. Hon var väl bevandrad i bibeltexterna och använde dem vid tillfällen då de behövdes som tröst och hjälp i olika livssituationer.

Vi hennes nära vänner böjer oss i vördnad för hennes fina personlighet och tackar henne för allt hon skänkt oss under den tid vi haft henne ibland oss. Hennes minne skall alltid vara levande.

Alma-Christina, Ingeborg, Maria

Ett konfirmandefotografi, 1903

I anslutning till fotot i föregående Kustbon, gällande 1911 års konfirmander i Ormsö S:t Olai kyrka, återger vi nedanstående foto, som SOV som gåva till sitt arkiv mottagit från änkefru Gertrud Cronelid, född Ahlros på gården Andosa i Hullo på Ormsö.

Samma präst — Väinö Emanuel Melin — och samma klockare Johan Lindström, som på fotot i föregående Kustbon.

Konfirmanderna bör vara födda år 1886, då jag på fotot återfinner min faster Katarina Friberg, född Mickelin.

Hur många ättlingar till konfirmanderna känner övriga Kustbons läsare igen?

HM

förbliva — tills det onda har gått över.

O Gud! — det står i din makt att beskydda vår Ö från blod — gör det om det är möjligt, — och låt mig ej sen vara en av de nio — som glömma att tacka dig för de överständna faror. För något över tjuugu år tillbaka genomlevde jag samma kamp — när tyskarna kom in till Reval. Kulsprutornas kulor föllo på vårt tak — liksom det haglar från en åskhimmel, — en häst hade träffats utanför vårt hus — men vi blevo oskadda. Han är densamme idag — som Han var för tjuugu år sen — denna tanke ger mig frimodighet och lugn.

”Nedåt sträcka sig hans eviga armar.” — ”Och trygg jag står på klippans kam — Han vacklar ej min fasta borg — *min Jesus.*”

Genom denna borg slippa inga kulor! — I dagens text: ”Dag för dag” står det: ”Gör såsom du har talat.” 2. Sam. 7:25.

Jag vill sitta likt ”David” inför Herren — ty det ger vila och trygghet. När jag skulle börja klä av mig — kom tanken: är det ej fånigt? andra krypa i källare — och jag går i sängen. — Men en röst sade mig tydligt: ”På Guds den alsvåldiges bud.” Vidare: ”De andra må sucka och kvida — Men du som har Gud vid din sida — Dig höves blott lovsångens ljud.”

8. Inatt skulle det vara tyskarnas intåg — men människan spår och Gud rår! — Det dundrar dagen igenom — huru blir natten? — Min Far sitter vid ratten — varför då ängslas för skrämskotten.

9. Idag morgon kl. 1/2 4 väcktes jag av ett häftigt kanondunder — enastående! — Nu är det kl. 5 em. och tills nu har det gått på. Som bäst marscherade alla ryska soldater här förbi — med hästarkanoner de senare med kvistar övertäckta. Det bär väl av till ”Saxby”.

En timme senare var hela Drottningsgatan full av militär — jag häpnade, vad är det?! *Tyskar!* våra räddare äro här! Jag gick till fönstret och började vinka — ty i den glädjande överraskningen var det allt som jag kunde göra. Ryssarna hade blott hunnit fram till godset, ty nu började tyskarnas kulsprutor och det blev ej något kvar av detta parti män jämte hästar. På ”Håka-backan” lägo de första döda och i kyrkan togs den första fången — som genast också berättade att där fanns dynamit under kyrkan och prästgården. Tyskarna anlände 300 man med 56 båtar längs kusten — ”Sviby” — ”Borrby”. Hade Wormsö-pojkar som ledare — sådana som gått över till dem. Ryssar fanns där här 400, ty samma natt

som tyskarna började komma — hade kommit från Dagö ännu 150 till (förintelsebatallion). *Gud är underbar* — som förhindrade dem att utföra sitt verk här — och Han gav oss kraft som dagen var att genomlida allt detta som hängde över oss.

Nu till glädjebudskapet: Det är kväll — och in träder en Tysk med hälsning och brev från Ivar. Jag blir stum — ty jag fattar — att det är en av de lyckigaste dagar i mitt liv — och jag måste ha tid — för att tro att det verkligen är sant. — Ty han sade samtidigt: — brev från Ivar och hälsningar från Hj. — När jag lugnat mig — och såg att Gud varit som en eldsmur omkring de mina — kunde jag blott utropa i mitt innersta: ”På en så stor beprövad Gud — Det lönar sig att tro!”

Huru ofta ville ej den tanken tränga in på mig: Hj. bortsläpad — (ty jag hade ej hörd av honom på sju veckor) — Ivar + Peter mobiliserade — Vad vore kvar av mig — i en sådan tid utan Gud?! —

Jag vill tacka honom i alla mina livsdagar — för den trosfrimodighet han gav mig under dessa prövningstider!

”Gud är Underbar!”

Anm.

Dagboken, som sträcker sig till årets slut 1941 fortsätter i nästa nr.

Red

Förr och nu

Nedanstående bild är nog smått historisk, det är nämligen avgångsklassen vid Höbringsskolan vid vårterminens slut 1939.

Rad 1. Einar Vesterberg, Evald Strömkvist, Gunnar Blomberg, Hilmar Koinberg och Carl Bles (lärare).

Rad 2. Aliide Siht (lärare), Albert Blomberg, Lennart Stahl, Gottfrid Stahl, Alrik Viberg, Karl Blomberg, Arne Strömquist och Axel Talberg.

Rad 3. Leida Tust, Armilde Broman, Rosalie Vesterman, Ingrid Heldring, Anton Vesterberg (lärare), Inga Ekman, Ingrid Stahl, Elna Lindström och Ingrid Tegelberg.

Samma skolklass vid en mycket uppskattad träff hemma hos Albert Blomberg i Södertälje den 26 oktober 1985.

Stående: Albert Blomberg, Einar Vesterberg, Lennart Stahl, Evald Strömkvist, Gottfrid Stahl, Gunnar Blomberg, Alrik Viberg, Hilmar Koinberg, Karl Blomberg, Arne Strömquist och Axel Talberg.

Sittande: Armilda Engkvist född Broman, Rosalie Åkerblom född Vesterman, Ingrid Kindmark född Heldring, Inga Johansson född Ekman och Ingrid Stahl.

Foto Arne Strömquist

Familjenytt

Födda

Alexander Kristjan, född den 3 juli 1985, son till Mare Pella-Eliasson och Mats Eliasson, Örebro.

Emilie, född den 26 augusti 1985, dotter till Ulf Nyström och Lisbet Andersson, Vallentuna.

En dotter, född den 6 november 1985, dotter till Anita, f Rehn, och Lars-Erik Broman, Löwenströmska.

En dotter, född den 18 november 1985, dotter till Mirja, f Hagar, och V Martin Lausson, Lidingö.

Vigda

I Stockholm den 28 september 1985 Tom Treiberg och Eva Meisner.

Döda

Katarina Bergström, född Svärd den 20 september 1900 på Ormsö, avled den 10 april 1985 i Stockholm.

Katarina Bergström, född Alström den 17 augusti 1895 på Ormsö, avled den 29 oktober 1985 i Nykvarn.

Sigrid Ella Björkman, född den 20 december 1933 på Ormsö, avled den 24 september 1985 i Lidingö.

Maria Broman, född Lilja den 26 september 1908 på Ormsö, avled den 16 oktober 1985 i Stockholm.

Johannes Heyman, född den 29 april 1911, avled den 2 juli 1985 i Vippal, Estland.

Mattias Ringberg, född den 18 november 1903 på Rågö, avled den 23 augusti 1985 i Upplands Väsby.

Maria Ringberg, född Nordman den 12 april 1907.

Alfred Gunnar Rosen, född den 16 maj 1907 på Nargö, avled den 29 augusti 1985 i Stockholm.

Anders Sandell, född den 3 september 1901 på Ormsö, avled den 17 augusti 1985 i Hudinge.

Elvine Stenkelman, född Halberg den 19 juni 1901 på Nuckö, avled den 7 februari 1985 i Lidköping.

Min älskade Maka
vår kära mamma

Maria Broman

född Lilja

* 26 september 1908 på Ormsö
† 16 oktober 1985 i Stockholm
har lämnat oss i stor sorg och saknad.

HANS
ELFRIDA
John
SIGRID och HEGAI
Louise
Hans och Mariann
Dan
IRENE
Marie Pere Terese
Övrig släkt och trogna vänner

*Så har vi vandrat Du och jag
i kärlek, hand i hand
Så har vi delat varje dag
i våra drömmars land.
Vår lycka var vår rikedom
nu har Du gått, min hand är tom.
Du var mitt allt
mitt allt i evighet.*

Vår kära

Maria Brunberg

* 13 april 1904
† 29 augusti 1985

SYSKON
Syskonbarn

*Milt och vänligt
var Ditt väsen
Så skall vi alltid
minnas Dig*

Min älskade Maka
våra kära Mor, Mormor och Farmor

Alide Friberg

* 11 januari 1919

har i dag hastigt lämnat oss, övrig
släkt och vänner i stor sorg och
saknad.

Björkö den 13 november 1985

LARS
Gunilla och Guy
Frank — Mark
Roger och Birgitta
Lars, Marie

*Det kom en höstdag en stilla vind
och smekte ömt Din trötta kind
liksom ett ljus som blåstes ut
Din levnadsdag har nått sitt slut.*

Jordfästningen ägde rum i Björkö-
Arholma Kyrka söndagen den 24
november.

Vår älskade Mor
Mormor och Farmor

Alide Heldring

* 31 mars 1907

har i dag stilla insomnat.
Eskilstuna den 25 augusti 1985

Lewis och Gudrun
Ulla och Ragnar
Harriet
Sture och Naima
Ewi och Sten
Alf och Ulla
Anne och Kalev
Barnbarnen

*Si, Jesus är ett tröstrikt namn
Och i all nöd vår säkra hamn.
Igenom Jesus får vi nåd
Och finna på det bästa råd.
Dig vare pris för livets ord
För dopets bad och nådens bord!
Din frid oss här i tiden giv
Och efter döden evigt liv!*

Olga Kaljurand

* 2 december 1895 på Rågö
† 21 oktober 1985 på Vätö

Släkten
Vännerna

Vår älskade

**Ingeborg Marianne
Mihkelson**

f Pöhl

* 2 april 1909 i Reval
† 17 oktober 1985 i Danderyd

*Befall Dina verk åt Herren
så hava dina planer framgång*

Juss
Nils Olof
Anne
Kristina
Ingeborg
med familjer

Ingeborg Mihkelson

f Pöhl

* 2 april 1909
† 17 oktober 1985 i Danderyd

Sv. Ps. 355

I tacksamt minne bevarad

Margaretha Poëll
med söner

Födelsedagar januari—mars 1986

Våra kära

Ingeborg Marianne Mihkelson

född Pöhl

* 2 april 1909 i Reval
† 17 oktober 1985 i Danderyd

*Ditt goda hjärta
Ditt ljusa sinne
Hos os skall leva
i tacksamt minne*

Ungdomsvännerna från Reval

Till minnet av vår kära vän

Ingeborg Pöhl-Mihkelson

Tack INGE för alla års trogen vänskap!

Maria, Jocko

Vår kära

Matilda Schönberg

* 12 augusti 1899
† 31 oktober 1985

BARN
Barnbarn
Släkt och vänner

*Nu går jag bort som vinden går
Varthän ju ingen vet
Och vad som bortom döden finns
Förblir en hemlighet*

90 år

Agneta Jonell, född Wikström den 13 januari 1896, Ormsö
Maria Vikman, född Österberg den 29 januari 1896, Nuckö
Katarina Steffensson, född Anders den 9 februari 1896, Runö
Voldemar Friedrich Vilhelm Thomsson, född den 10 mars 1896, Reval
Kristina Norrman, född Vidgren den 17 mars 1896, Ormsö

85 år

Pauline Järve, född den 2 januari 1901, Rickul
Maria Stahl, född Ambros den 3 januari 1901, Rågöarna
Gottfrid Haggansson, född den 6 januari 1901, Runö
Asta Julia Leontine Nau, född Malm den 20 januari 1901, Reval
Mathilda Dyrberg, född Hamberg den 22 januari 1901, Rickul
Sigrid Böttker, född Nuchtern-Nyström den 23 januari 1901, Reval
Sofia Liin, född Timmerman den 26 januari 1901, Rickul

80 år

Jakob Luks, född den 17 mars 1901, Rickul
Maria Tampe, född Koinberg den 30 mars 1901, Rågöarna
Isak Adolf Strömfelt, född den 1 januari 1906, Runö
Lisette Grönlund, född Österlin den 3 januari 1906, Rågöarna
Maria Vesterby, född Treiberg 8 januari 1906, Rickul
August Gutman, född den 12 januari 1906, Rågöarna
Oskar Rander, född den 28 februari 1906, Vippal
Edgar Johannes Freiberg, född den 3 mars 1906, Nargö
Oskar Koinberg, född den 5 mars 1906, Rickul
Anders Holm, född den 12 mars 1906, Ormsö
Etienne Alexis Klesty, född den 13 mars 1906, Reval

75 år

Alfred Jakobson, född den 2 januari 1911, Rickul
Oskar Söderlund, född den 19 januari 1911, Rickul
Elfrida Alun, född den 26 januari 1911, Nuckö

Min älskade Make
vår käre Far
Svärfar och Farfar

Herbert Söderholm

* 14 augusti 1906

har efter en tids sjukdom lämnat oss och flyttat till sitt himmelska hem. Innerligt älskad, sörjd och saknad av oss, broder, övrig släkt och vänner samt Estniska Pingstförsamlingen i Toronto.

Toronto 19 oktober 1985

ALIDE
Ruth och Perolav
Evert och Ingrid
Barnbarnen

Jag är uppståndelsen och livet

Joh 11:25

Begravningsakten ägde rum tisdagen den 22 oktober i Toronto.

Min älskade Make
vår käre Far
Morfar och Farfar

Johan Tammgren

* 3 april 1908
† 20 juni 1985

har lämnat oss i stor sorg och saknad.

MARIA
GUN och LENNART
RAGNAR och ELISABETH
LENNART och ANN-CATHRINE
Barnbarn
Syster och bror
Övrig släkt och vänner

*Tack Make och Far
för allt vad du varit
Tack för den glädje i hemmet Du var
Tack för de lyckliga åren som farit
Tack för de minnen Du lämnat kvar*

Eleonora Brown, född Klaus den 2 februari 1911, Reval
 Peter Blomkvist, född den 7 februari 1911, Runö
 Mathilda Margareta Aman, född Koinberg den 20 februari 1911, Nuckö
 Gerda Maria Ruth Linneberg, född Denecke den 21 februari 1911, Reval
 Olga Thomsson, född Sandsten den 21 februari 1911, Rickul
 Mina Ahlström, född Timmerman den 26 februari 1911, Ormsö
 Katarina Ahlberg, född Benholm den 3 mars 1911, Ormsö
 Maria Lilja, född Dahl den 29 mars 1911, Ormsö
 Lars Lilja, född den 29 mars 1911, Ormsö

70 år

Emil Brunberg, född den 9 januari 1916, Rickul
 Elfrida Tikerpuu, född Brun den 19 februari 1916, Nuckö
 Karin Maria Stenberg, född Lindström den 22 februari 1916, Rickul
 Erika Ophelia Metslov, född Klint den 25 februari 1916, Reval
 Aline Uusar, född Heyman den 27 februari 1916, Rickul
 Maria Berggren, född den 20 mars 1916, Ormsö
 Richard Stahl, född den 20 mars 1916, Rickul
 Helena von Wachenfeldt, född Zeisig den 20 mars 1916, Nuckö
 Ilse Ital, född Lindström den 23 mars 1916, Vippal
 Alma Selina Teichman, född den 26 mars 1916, Rickul
 Hugo Ahlberg, född den 28 mars 1916, Rickul
 Johannes Lepp, född den 31 mars 1916, Hapsal

65 år

Maria Häggblom, född Nyman den 1 januari 1921, Ormsö
 Hans Åkerman, född den 2 januari 1921, Ormsö
 Benita Mickelin, född den 6 januari 1921, Ormsö
 Erich Külavee, född den 9 januari 1921, Reval
 Maria Fredriksson, född Kornblom den 11 januari 1921, Vippal
 Alide Luks, född den 3 februari 1921, Rickul
 Agneta Ahlström, född den 5 februari 1921, Ormsö
 Helga Louise Olsson, född Luther den 5 februari 1921, Neve
 Ingrid Agneta Lindström, född den 8 februari 1921, Rickul
 Leander Valentin Gjärdman, född den 14 februari 1921, Nuckö
 Frans Sergei Herm, född den 15 februari 1921, Nargö
 Hilda Melita Koinberg, född Vesterbom den 20 februari 1921, Rickul
 Manfred Söderholm, född den 20 februari 1921, Nuckö

Ingvald Stahl, född den 22 februari 1921, Rickul
 Anders Hjalmar Lilja, född den 24 februari 1921, Ormsö
 Axel Lindström, född den 25 februari 1921, Ormsö
 Maria Nordin, född Mickelin den 3 mars 1921, Ormsö
 Axel Gottfrid Sjöström, född den 6 mars 1921, Nuckö
 Gertrud Velin, född Ahlkvist den 7 mars 1921, Ormsö
 Ludmilla Koel, född Reiman den 19 mars 1921, Arensburg
 Edvin Voldemar Schönberg, född den 20 mars 1921, Nuckö
 Harald Ahlberg, född den 30 mars 1921, Rickul
 Adine Hallman, född Vitman den 31 mars 1921, Nuckö

60 år

Johannes Osvald Häggblom, född den 1 januari 1926, Ormsö
 Leida Pettersson, född Krusman den 3 januari 1926, Nuckö
 Elvine Maria Fridh, född Bergström den 6 januari 1926, Ormsö
 Erika Ester Rajala, född den 9 januari 1926, Nuckö
 Hiljar Joanurm, född den 10 januari 1926, Kolga
 Elna Ragnhild Vesterblom, född Klippberg den 10 januari 1926, Rickul
 Gret-Marie Olsson-Jemtell, född Vesterbom den 10 januari 1926, Rickul
 Maria Alide Gustafsson, född Sjöman den 15 januari 1926, Ormsö
 Irene Gunhild Olljum, född Dyrberg den 20 januari 1926, Rickul
 Kaleb Vesterblom, född den 25 januari 1926, Nuckö
 Einar Lennart Vesterman, född den 25 januari 1926, Rickul
 Sanfrid Gineman, född den 26 januari 1926, Nuckö
 Henrik Hjalmar Grundsten, född den 27 januari 1926, Ormsö
 Karin-Elgata Plyhm, född Brun den 28 januari 1926, Nuckö
 Elsa Lovisa Steffensson, född Svan den 28 januari 1926, Runö
 Hilda Elenbo, född Alun den 6 februari 1926, Nuckö
 Harald Osvald Derblom, född den 8 februari 1926, Nuckö
 Johannes Lilja, född den 13 februari 1926, Ormsö
 Greta Gustafsson, född Mählberg den 13 februari 1926, Rickul
 Anders Emil Timm, född den 16 februari 1926, Ormsö
 Laine Carlsson, född Deemus den 18 februari 1926, Reval
 Sigvard Georg Dyrblom, född den 24 februari 1926, Nuckö
 Herbert Hallman, född den 25 februari 1926, Nuckö
 Ingrid Dorothea Korjus, född den 21 februari 1926, Reval
 Ingrid Gunhild Törnkvist, född Söderholm den 25 februari 1926, Nuckö

Anita Alberg, född Kask den 3 mars 1926, Pernau
 Hilda Elvine Tulander, född Lundré den 3 mars 1926, Ormsö
 Vanda Sandberg, född Brandt den 4 mars 1926, Nuckö
 Agnes Elisabeth Hammargren, född Elfengren den 6 mars 1926, Rågöarna
 Agda Ellen Pärnaste, född Antsvee den 8 mars 1926, Nuckö
 Hilma Andersson, född Österman den 16 mars 1926, Rickul
 Egil Gottfrid Förberg, född den 26 mars 1926, Ormsö
 Paul Elmar Pernik, född den 29 mars 1926, Reval
 Endla Olivia Engbusk, född den 30 mars 1926, Nuckö

50 år

Inga Astrid Olivia Hamberg, född den 1 januari 1936, Ormsö
 Edvin Ahlström, född den 3 januari 1936, Ormsö
 Olof Hasselblatt, född den 13 januari 1936, Reval
 Linda Lydia Rosenblad, född den 13 januari 1936, Ormsö
 Leontine Ingeborg Granback, född den 24 januari 1936, Rågö
 Karin Lemberg, född den 26 januari 1936, Nuckö
 Jaak Poom, född den 31 januari 1936, Reval
 Lydia Koinberg, född den 1 februari 1936, Ormsö
 Henning Sigvard Lilja, född den 6 februari 1936, Ormsö
 Johan Puman, född den 15 februari 1936, Nuckö
 Karin Vesterbom, född den 17 februari 1936, Rickul
 Sven Olof Stenros, född den 19 februari 1936, Ormsö
 Henrik Sven Bergström, född den 24 februari 1936, Ormsö
 Sigvard Markus, född den 25 februari 1936, Reval
 Berta Johanna Blomman, född den 2 mars 1936, Ormsö
 Viktor Albert Johannes Österman, född den 4 mars 1936, Runö
 Signe Rant, född den 5 mars 1936, Nuckö
 Greta Arvidsson, född Nyman den 9 mars 1936, Nuckö
 Edvin Ahlberg, född den 12 mars 1936, Rickul
 Väino Norrman, född den 14 mars 1936, Korkis
 Elvi Kuuskla, född den 15 mars 1936, Vippal
 Helga Miralda Mathiesen, född den 15 mars 1936, Nuckö
 Lennart Metsmaa, född den 16 mars 1936, Vippal
 Arne-Erling Thomson, född den 17 mars 1936, Rickul
 Elof Lembit Fahrman, född den 19 mars 1936, Nuckö
 Olof Evert Brunberg, född den 26 mars 1936, Rickul
 Harriet Heldring, född den 27 mars 1936, Rickul